

DÖDEN I TIDNINGSSPRÅKET

Marleena Vilminko

Pro gradu –avhandling i svenska språket

Institutionen för språk

Jyväskylä universitet

Våren 2004

INNEHÅLL

1 SYFTE, MATERIAL OCH METOD	4
2 TEXTENS UPPBYGGNAD	8
3 STILEN	10
3.1 Bildspråk	11
3.2 Stilen i tidningar	13
3.3 Döden i olika texttyper	14
4 MEDIEANALYS	17
4.1 Språket och makten	18
4.2 Genreblandning	19
4.3 Massmediernas självkontroll och etik	19
5 OLIKA DÖDSFALL I TIDNINGARNA	22
5.1 Krig, bombattentat och liknande	22
5.2 Olyckor	23
5.3 Sjukdomar	24
5.4 Mord och dråp	26
6 UTTRYCK SOM BEHANDLAR DÖDEN	27
6.1 Benämningar på den som förorsakade döden	27
6.2 Verbala uttryck för hur döden gick till	29
6.2.1 Passiva konstruktioner	30
6.2.2 Aktiva verb som beskriver döden	33
6.2.3 Aktiva verb som beskriver dödandet	36
6.2.4 Aktiva verb med betydelsen 'att begå självmord'	41
6.3 Benämningar på offret	45
6.4 Benämningar på dådet	49
6.5 Andra konstruktioner	55
7 SAMMANFATTNING	59
LITTERATUR	61

1 SYFTE, MATERIAL OCH METOD

Massmedierna är kraftigt närvarande i vårt vardagliga liv. En stor del av den information som vi har och får om världen kommer via massmedierna. Därför är det viktigt att undersöka hurdan denna information egentligen är och vilken slags bild den skapar av världen.

Den äldsta av de nutida massmedierna är pressen. Journalister skriver i tidningarna huvudsakligen om det som har hänt. Ibland kan de visserligen försöka förutspå vad som kommer att hända, men mestadels är deras uppgift att berätta om det som redan har ägt rum. Vanliga nyheter i speciellt morgontidningar är små notiser om olyckor och våldshandlingar som har lett till att någon eller några har skadats eller till och med dött. Döden är ändå fortfarande ett besvärligt ämne i vårt moderna samhälle, och därför måste man fästa speciellt mycket uppmärksamhet vid sina uttryck när man skriver om döden. Det är inte bara läsaren som man ska ta hänsyn till utan det är även den dödas anhöriga som skall beaktas.

I detta arbete forskas i mediernas sätt att representera världen: hur olika tidningar skriver om döden och om orsakerna som har lett till den. Jag antar att olika slags tidningar har olika konventioner och följer olika normer i sitt nyhetspråk; att exempelvis kvällstidningar använder mera färgade uttryck än morgontidningar. Det kan även finnas skillnader mellan olika representanter av samma slags tidningar, t.ex. olika morgontidningar, och dessutom kan det finnas skillnader mellan den sverigessvenska och den finlandssvenska pressen. Som undersökningsmaterial har jag därför valt fyra olika tidningar från det svenskspråkiga området: två rikssvenska kvällstidningar, Aftonbladet och Expressen, samt en rikssvensk och en finlandssvensk morgontidning, Dagens Nyheter respektive Hufvudstadsbladet.

De fyra första kapitlen i avhandlingen utgör en teoretisk grund för det empiriska forskningsarbetet, som presenteras i kapitlen 5 och 6. I den teoretiska delen presenteras några grundläggande synpunkter på hur man kan studera tidningarnas

språk: en textlingvistisk, en stilistisk och en mediakritisk synvinkel. Delvis är dessa tre synvinklar rätt så omöjliga att hålla isär och de kommer att blandas mer eller mindre i texten, men meningen är att ta upp de väsentligaste punkterna enligt följande indelning: kapitel 2 behandlar mestadels själva texten och dess uppbyggnad, i kapitel 3 presenteras de viktigaste punkterna i stilanalys (med ett speciellt öga på pressens språk) och kapitel 4 fokuserar på massmedierna samt studiet av dem. I kapitlen 5 och 6 presenteras sedan resultaten av det empiriska forskningsarbetet.

Som forskningsmaterial har använts internetupplagorna av de rikssvenska kvällstidningarna Expressen (i fortsättningen EXPR) och Aftonbladet (ABL), den rikssvenska morgontidningen Dagens Nyheter (DN) och den finlandssvenska morgontidningen Hufvudstadsbladet (HBLI). Dessutom har även den traditionella pappersversionen av Hufvudstadsbladet (HBLN) granskats, eftersom internetupplagan hos tidningen är märkbart mera inskränkt än hos de andra tidningarna. Meningen har alltså varit att få ungefär lika omfattande materialsamling ur alla studerade tidningar.

Forskningsmaterialet samlades in under september 2003. En fullständig lista över de använda tidningsnumren finns i litteraturförteckningen. Eftersom det mestadels var tidningarnas internetupplagor som granskades, betyder detta naturligtvis de datum då materialet samlades i upplagorna; allt material som fanns just då i upplagan. Alla artiklar är alltså inte nödvändigtvis skrivna just på den dag som står i litteraturförteckningen, men de var möjliga att läsa då på tidningens hemsida. Jag lade dock an på att inte ta med mycket gamla nyheter även om de fanns på tidningarnas hemsidor; jag kontrollerade utgivningsdagen och tog med endast artiklar som hade utgivits under de två senaste dygnet från läsningsdagen sett.

Man skall ändock lägga märke till att forskningsmaterialet inte omfattar alla möjliga uttryck som fanns i de ovannämnda tidningsnumren. För det första fanns det då och då lite problem med tidningarnas hemsidor: ibland kunde de inte öppnas så att man skulle ha kunnat läsa alla artiklar ordentligt. Detta problem förekom för det mesta med Expressens hemsida, som ibland öppnade endast startsidan med rubrikerna men ingenting mera. Lyckligtvis hände detta dock inte alltför ofta. För det andra fanns det en

annan viktig orsak till att det var nödvändigt att begränsa läsandet. Under undersökningsperioden mördades Sveriges utrikesminister Anna Lindh, och därför var tidningarna mera än fulla med uttryck som handlade om döden. Materialet skulle således ha vuxit alltför mycket om jag hade tagit med allt möjligt som man kunde hitta i tidningarna. I detta arbete är det således inte meningen att konstruera en i denna betydelse fullständig redogörelse över alla de olika uttryck som förekom i tidningarna, utan få en helhetsbild av hurdana uttryck tidningarna använder i allmänhet och i vilka samband vissa ord och konstruktioner förekommer.

Efter att materialet hade samlats grupperades det enligt vissa kriterier, och de presenteras i kapitlen 5 och 6 som resultat av forskningsarbetet. I kapitel 5 berättas kort vilka olika dödsfallstyper som förekom i tidningarna – för det är ju inte vilken som helst död som blir en nyhet. Efter denna allmänna översikt över de olika dödsfallen presenteras sedan i kapitel 6 mera djupgående de olika uttrycken som hittades i tidningarna. Uttrycken är indelade i grupper efter deras funktion i satsen eller i dödsfallet.

Först samlades in uttryck som handlar om den person som hade förorsakat ett dödsfall, alltså den som i brottsfall kan kallas till exempel gärningsmannen (avsnitt 6.1). Nästa och största grupp är verben; hurdana verb man använder för att beskriva det som har hänt eller gjorts (avsnitt 6.2). I detta avsnitt behandlas först de passiva verbformerna (avsnitt 6.2.1) och sedan de aktiva, som är indelade i tre underavdelningar: verb som uttrycker döende (avsnitt 6.2.2), verb som uttrycker dödande (avsnitt 6.2.3) samt verben för självmord (avsnitt 6.2.4). Efter verben behandlas benämningar på dödssoffret (avsnitt 6.3) och i den sista gruppen har det samlats in benämningar på själva dödsfallet eller dådet som har förorsakat döden (avsnitt 6.4). Allra sist presenteras några andra uttryck och konstruktioner som är knutna till dödsfall men som ändå inte kan grupperas under en gemensam rubrik på något tydligt sätt (avsnitt 6.5).

Granskningen av materialet är helt kvalitativ; det är alltså meningen att evaluera uttrycken endast med avseende på deras kvalitet, inte på kvantitet. I några fall kan det dock exempelvis nämnas vilket av uttrycken inom en viss grupp som tycks vara det

vanligaste i det studerade materialet, men annars har frekvensen hos de olika uttrycken inte räknats. Detta skulle dessutom inte ens vara möjligt utan att resultatet skulle förvridas: allt potentiellt material har ju inte tagits med från källtexterna. Huvudsyftet med denna studie är att betrakta materialet ur en textlingvistisk, en stilistisk och en medieanalytisk synvinkel; dvs. hur olika tidningar använder vissa uttryck och i vilka sammanhang, samt hur de eventuella skillnaderna mellan de olika tidningarna kommer fram – om de än finns.

2 TEXTENS UPPBYGGNAD

Definitionen för en text varierar ganska mycket. Enligt en vidsynt – och kanske någorlunda litterär – syn kan ett enda ord bilda en text. Traditionellt sett består en text ändå av flera olika delar. Den minsta enheten i en text kan sägas vara ett ord. Orden bildar satser och satserna kan eventuellt bilda mera komplicerade meningar som består av flera satser. Meningarna i sin tur bildar ett stycke, och av styckena uppstår sedan en text.

För att kunna bilda en text måste man välja lämpliga uttryck. Fairclough (1997, 143) konstaterar att varje språkanvändare har ett visst ordförråd som erbjuder vissa kategorier. Representationerna (se vidare i 4.1) i en text innehåller alltid valet om kategorin: vilken kategori gäller det när man uttrycker en viss sak i texten – kallar man till exempel en våldsam död för *dråp*, *mord* eller kanske *slakt*? Bildspråket, speciellt metaforer (se vidare i 3.1) ger ännu mera valmöjligheter.

Valen kan också vara grammatiska. Fairclough (1997) talar om textens olika funktionstyper och deltagartyper, med vilka han menar det sätt på vilket man beskriver en viss händelse. Han påpekar att skillnaden mellan *en handling* (med en upphovsman) och *en händelse* (utan en upphovsman) ofta kan se verklig och naturlig ut, men så enkel är den egentligen sällan. Man kan exempelvis skriva om en fotgängare som *blev överkörd*, fast det i verkligheten förvisso har funnits någon som har utfört överkörandet. Fairclough delar upp funktionstyperna ganska exakt i olika handlingstyper, t.ex. mentala respektive verbala handlingar, men här räcker det med att avskilja handlingar från händelser. Man måste alltså alltid välja hur man uttrycker att något händer: vill man få upphovsmannen att försvinna från texten, går det oftast lätt – ibland till och med omedvetet. Därför är det viktigt att hålla ett skarpt öga på uttryckssättet. (Fairclough 1997, 143—144.) Denna viktiga synpunkt kommer tydligt fram även nedan i forskningsmaterialet, speciellt i avsnitt 6.2 som handlar om olika verbformer som uttrycker något om döden.

En viktig faktor i textens konstruktion är koherens. Texten består inte av enstaka, fristående meningar, utan meningarna måste ha en inbördes förbindelse. Koherensen i en text bildas med flera olika medel. Fairclough (1997, 159) syftar till Hallidays (1985, 202—227) klassificering och tar upp tre sätt med vilka man kan skapa koherens mellan satser och meningar. Det första sättet är precisering: en sats preciserar en annan genom att beskriva den med andra ord eller genom att ge ett exempel. Det andra medlet Fairclough nämner är tillägg, extension: en sats utvidgar en annan sats betydelse genom att tillägga något nytt i den. Det tredje sättet är sedan intensifiering, där en sats utökar betydelsen hos en annan sats med en kvalitativ bestämning som kan vara tidlig, rumslig, kausal eller villkorlig. (Fairclough 1997, 159; Halliday 1985, 202—227.)

Fairclough (1997, 160) påminner också om att koherensförhållandena även kan vara implicita; det är inte alltid lätt att se dem i en text. Dessutom existerar de inte heller objektivt, utan det är alltid fråga om förhållanden som kräver tolkning. Därför kan även koherensen vara en faktor som talar för textens ideologi och kan studeras också ur denna synvinkel. Ideologin i texten behandlas närmare i kapitel 4.

3 STILEN

När man berättar något för någon, är det aldrig en riktigt "ren" beskrivning av händelserna. En helt objektiv synvinkel på världen finns inte, utan subjektet – "den som ser" – samt hans eller hennes historia påverkar alltid världsbilden. Synvinkeln påverkar naturligtvis också det språk man använder när man talar om världen. Man väljer alltid mellan flera eller färre olika närbesläktade uttryck. Enligt Liljestränd (1993, 17) är det just olikheten, variationen, som är grundläggande för det som kallas för stil. Valet mellan uttrycken beror på hurdan effekt man vill att berättelsen har på mottagaren. Cassirer (1979, 15) definierar stilen som relationen mellan innehåll, form och verkan: vad skribenten säger, hur han eller hon gör det och vilken inverkan det har på läsaren.

I en språksituation, t.ex. i en text, ingår flera faktorer som påverkar stilen. Enligt Cassirer (1979, 31) är dessa

- 1) avsändaren (t.ex. skribenten)
- 2) mottagaren (t.ex. läsaren)
- 3) situationen (tal-/skrivsituation; direkt/indirekt kommunikation)
- 4) mediet (t.ex. tidning)
- 5) ämnet
- 6) syftet (två huvudgrupper: informerande och påverkande text).

Av dessa viktiga faktorer är ämnet och mediet av största intresse i detta arbete. Ämnet är en väsentlig faktor: om död kan man inte skriva i en tidning med samma slags uttryck som exempelvis om idrottstävlingar. Å andra sidan kan man inte heller beskriva dödsfall i tidningar på samma sätt som i romaner. Man kan dock inte ägna sig helt och hållet åt några enstaka faktorer, eftersom alla faktorer samverkar på ett oskiljaktigt sätt inom en text. Man skall alltså lägga märke till alla faktorer som påverkar stilen, även om man skulle koncentrera sig mestadels på bara några av dem.

Stilen är inte alltid lätt att hållas. Om man inte lyckas med att hitta ett lämpligt uttryck i en viss kontext utan använder något mindre lämpligt, talar man om stilbrott av varierande allvarlighetsgrad. Man väljer alltså fel nivå bland de möjliga besläktade uttrycken (Cassirer 1979, 60). Om man till exempel i en tidningstext berättade att någon hade *kolat vippen*, skulle läsaren förmodligen bli mycket förvånad, troligen även irriterad. I en roman är ett sådant här uttryck ändå helt korrekt.

Cassirer (1979, 62) presenterar ännu ett nyttigt begrepp, stilvalören. Med stilvalör menar han för det första ordets attityd till det betecknade (t.ex. smeksam eller nedsättande) och för det andra ordets intensitetsgrad; hur laddade eller neutrala orden är (t.ex. *uselt* är sämre än *dåligt*). Cassirer (1979, 62) syftar också till den amerikanske forskaren Charles Osgood och dennes tredelade faktorskala: utöver värde och styrka är det fråga om aktivitet. Aktiviteten betyder hos Osgood och Cassirer graden av rörelse och livlighet: aktiviteten ökar märkbart i ordkedjan *röra sig — gå — springa — rusa*.

Man kan således välja mellan olika besläktade uttryck, men det är i själva verket ytterst sällan som dessa kan kallas för egentliga synonymmer. Olika uttryck kan ha ett likartat innehåll eller en likartad funktion, men det knyts nästan alltid olika konnotationer, dvs. bibetydelser och -associationer, till dem: det är exempelvis en helt annan sak att tala om *en käring* än om *en gumma* eller *en tant*, fast de alla betyder visserligen 'en äldre kvinna' (Liljestrand 1993, 19). Skillnaden i stilvalören är påfallande, och man kan lätt inbilla sig att det kan ske stilbrott om man inte riktigt känner till de olika stilvalörerna och deras konnotationer.

3.1 Bildspråk

Ett stilistiskt medel som man använder rätt så mycket i såväl tidningar som vardags-språket är bildspråket, närmast metaforer och liknelser. Liljestrand (1993, 69) tar upp även andra typer av bildspråk, såsom metonymi och sinnesanalogi, men i detta fall är metaforerna den väsentligaste typen. Bildspråket, speciellt metaforerna, möjliggör för språkanvändaren att överföra betydelsen från ett – ofta konkret – område till ett annat –

ofta abstraktare. Orden används alltså inte i sina egentliga utan i en överförd betydelse (Cassirer 1979, 84).

Man inbillar sig ofta att metaforer är något som endast hör hemma i skönlitteraturen, men i verkligheten är det dock långt ifrån så. Vi hör, läser och använder otaliga metaforer varje dag. En del av uttrycken är ändå så pass slitna att vi inte kommer att tänka på deras bildlighet – ett vinglas har ju inte egentligen *en fot*, men vi kallar den så utan att tänka på saken. Vanliga är också metaforer om livet som *en resa*, som sedan sluter med att personen i fråga *går bort* (Hellsten 1998, 71). Även lite nyare metaforer möter vi varje dag. Till exempel när Finland skulle besluta om det ska vara med i EU eller inte, använde de finska politikerna en mångfald av olika tågmetaforer: *Finland ska hinna med i EU-tåget, annars blir man ensam stående på plattformen* (se t.ex. Mustaparta 1996). Fairclough (1997, 150) framhåller att valet av metaforerna kan skapa en avgörande skillnad mellan olika representationer; metaforen styr oftast mottagarens tankar åt ett visst håll, så att andra möjliga associationer blir ouppmärksammade. På grund av detta är metaforerna viktigt material t.ex. om man vill hitta skribentens syfte och ideologin bakom en text (se vidare i kapitel 4).

En alldeles särskild typ av indirekta uttryck är eufemismer. En eufemism är "ett mildrande eller förskönande uttryck som man använder av finkänslighet när man inte vill nämna begrepp vid deras rätta namn" (Liljestrand 1993, 89). Eufemismer är rätt så vanliga både i vardagsspråket och i mera formella sammanhang. I det vardagliga språket används eufemismer exempelvis om kroppsdelar, kroppsfunktioner och underkläder, medan om dödsfall använder man eufemismer såväl i vardagskommunikation, tidningar som vid kyrkliga tillfällen (Liljestrand 1993, 89). Norri (1988, 26) omnämner även det motsatta begreppet, som heter dysfemism. Med dysfemism omskriver man ett uttryck med ett grövre eller mera vulgärt yttrande. Dysfemismerna tycks vara vanligare i det vardagliga (och även skönlitterära; se avsnitt 3.3 nedan) språket än i mera formella sammanhang, t.ex. pressen.

3.2 Stilen i tidningar

En generell beskrivning av tidningsspråket är inte möjlig. Det finns så många slags tidningar, att också språket varierar märkbart. För det första finns det olika tidningstyper, såsom morgon-, kvälls- och veckotidningar, och för det andra följer inte heller alla tidningar av en viss typ samma språkliga konventioner; till exempel två olika morgontidningar kan ha ganska olika skriftkonventioner. (Liljestrand 1993, 127.) Att man följer konventionerna kan fungera bland annat som ett sätt att ta hänsyn till läsaren: om skribenten använder bekanta och accepterade uttryck, får läsaren troligen vad han eller hon har väntat sig (Kalliokoski 1996b, 75). Konventionerna och de stereotypa förväntningar som knyts till dem hjälper läsaren att tolka det som han eller hon har läst (Kalliokoski 1996b, 90). Detta betyder ändå också att såväl skribenterna som läsarna är bundna till sina egna emotioner och den ideologiska synvinkel som den sociokulturella kontexten erbjuder. Därför är det viktigt att hålla i minnet att en text alltid är ett resultat av olika val, och att de språkliga valen ofta är omedvetna. (Kalliokoski 1996b, 91; Lundby 1993, 111.)

Stilen kan variera även inom en och samma tidning, beroende på ämnesområdet och genren. Nyheter konstrueras inte på samma sätt som kulturartiklar, och ledaren skiljer sig troligen från idrottsreferat (se t.ex. Liljestrand 1993, 127—131; Melin & Lange 2000, 140). I denna uppsats är nyheterna det område som ligger under granskning.

Nyhetstexterna följer vanligen en viss struktur. De består normalt av tre klart skiljbara delar: rubrik, ingress och s.k. brödtext, eventuellt också en bild och en bildtext (Melin & Lange 2000, 140). Små notiser saknar ofta ingress, de består alltså av rubrik och en kort textavsnitt, knappast någon bild. Liljestrand (1993, 128—129) konstaterar att nyhetsartiklarna konstrueras ofta efter ett internationellt mönster, där antingen det intressantaste eller det viktigaste kommer först. Med intresseprincipen har man för avsikt att få läsaren med sig redan från början. Å andra sidan om man börjar med det viktigaste, kan man stryka resten av artikeln om det behövs. (Liljestrand 1993, 128—129.)

Det finns också ett mera psykologiskt orienterat sätt att se på nyhetens konstruktion. Kalliokoski (1996b, 47) talar om skripter, som underlättar förståelsen och tolkningen av nyheterna. Han konstaterar att vi känner till exempelvis skripten för mord eller för nyheter som berättar om mord, och den aktiveras i vårt minne när vi läser en likartad nyhet. Vi har alltså lärt oss att man brukar tala på ett visst sätt om en viss sak, och detta styr vårt läsande och tolkande. Även Lundby (1993, 94) hävdar att meddelandets avsändare och tolkare bör dela samma kommunikationsmiljö för att meddelandet skulle kunna tolkas så som avsändaren har menat. Den kulturella kontexten kan sällan ignoreras totalt när man studerar texter.

Nyheterna kan också granskas ur en rent språklig synvinkel. Enligt Liljestränd (1993, 129) är nyhetsspråket i största allmänhet rätt så konkret och lättillgängligt, eftersom nyheterna vanligtvis har ett berättande innehåll och de behandlar konkreta händelser. Cassirer (1979, 30) i sin tur karakteriserar nyhetsspråkets ordval som neutrala och konstaterar att meningarna kan vara relativt långa på grund av koncentration. Han syftar också till journalismens centrala frågor – När? Var? Vem? Hur? Varför? Konsekvensen? – och påpekar att en nyhet eller en notis är uppbyggd av svaren på dessa. Det är ändå viktigt att vara medveten även om språkets historia; nyheterna har inte alltid sett ut som i dag, utan skriftkonventionerna har ändrats märkbart under tiden. En bra översikt av nyhetsspråkets förändringar finns i en undersökning av Kalliokoski (1996b, se även vidare i avsnitt 3.3), som har studerat nyheter från 1890-talet och jämfört dem med nyheter ett hundra år senare.

3.3 Döden i olika texttyper

Döden är en känslig sak som vanligtvis berör flera människor, även om det skulle finnas endast en avliden. Att skriva om döden kräver därför alltid en viss finkänslighet, men det finns dock stora skillnader i hur man kan uttrycka sig i olika kontexter. I skönlitteraturen kan man använda helt annorlunda uttryck än i de vardagliga nyhetsmedierna, som måste visa mera hänsyn till den avlidnes anhöriga – men också till läsarna.

Ilkka Norri (1988), som har studerat eufemismer och andra uttryck gällande död presenterar en bred skala olika sätt att uttrycka livets slut. Norris studie är inte stilistisk utan snarare en semantiskt färgad komponentanalys, men den ger ändå en bra översikt över begreppsältet. Norri har studerat språket i två romaner, den svenska översättningen av Väinö Linnas *Okänd soldat* (Tuntematon sotilas) samt Henrik Tikkanens *Efter hjältedöden*. Alla exempel på skönlitterära texter nedan är hämtade från Norris studie. Studien visar klart den stora stilistiska skillnaden mellan roman- och tidningstexten. Man kan väl inte förvänta sig uttryck som *fan tog över med jokern* eller *nu tar fan bofinken* i en morgontidning, förmodligen inte ens i en kvällstidning.

Skönlitteraturens uttrycksskala tycks vara märkbart bredare än pressens. Den skönlitterära skribenten kan lika väl använda helt standardspråkliga fraser, typ *mista livet*, som talspråkliga yttranden av typen *stryka med*, medan pressen måste försöka hålla sig till de allra neutralaste uttryckssätten. Den skönlitterära skribenten kan anpassa sitt språk alltefter sitt berättande och sina personers krav. Exempelvis i Linnas *Okänd soldat* är det åtminstone delvis det livliga och personliga språket och dess många former som har gjort verket så oerhört berömt och populärt. En journalist kan däremot vanligen inte sträva efter berömmelse genom att skriva om människor som har *vänt näsan i vädret*.

Som det redan nämndes tidigare, har tidningarna ett begränsat uttrycksförråd att använda sig av när de skriver om döden. Man måste försöka hålla sig neutral och ta hänsyn till den avlidne, dennes anhöriga och möjligen även till den som har förorsakat döden samt dennes familj. Det går inte alltid helt lätt, såsom det har visats tidigare, men det är i alla fall mediernas huvudsakliga syfte att informera allmänheten objektivt och sanningsenligt (Journalistin ohjeet, 4; 12).

Det har redan konstaterats att nyhetstexterna förändras under tidernas lopp. Detta gäller all nyhetsskrivning, också nyheter om döden. I Jyrki Kalliokoskis studie (1996b, 40—43) finns det en mängd exempel på nyhetsspråket från 1890-talet, och de visar hur anmärkningsvärt språkanvändningen har förändrats inom drygt ett hundra år. Tidningsspråket tycks i slutet av 1800-talet vara nästan poetiskt och romantiskt både på

ordens och konstruktionernas nivå; t.ex. om ett dödsfall genom en olyckshändelse berättade man med följande sats: *till förfäran var den till åren komna åldringen funnen livlös* (Kalliokoski 1996b, 41; fi. *tuu iäkäs wanhus --- kauhuksi hengetönnä löydettiin*; översättningen är min). Skribentens attityd kommer tydligt fram. Man visar oförställd sympati mot olycksoffret samt evaluerar händelsen. Objektiviteten och skribentens osynlighet har alltså inte alltid varit självklara krav, utan nyhetskonventionerna har förändrats. Journalisterna reagerar på förändringarna i den omgivande världen, vilket betyder att även konventionerna förändras. Detta syns också i journalistreglerna (i Finland: Journalistin ohjeet, 1992), som har förnyats flera gånger under de senaste decennierna.

Fast man alltid måste tänka noga efter hur man skriver om döden, finns det ändå ett särskilt område som man måste behandla ännu mera varsamt. Detta område är självmord. Tröskeln för att skriva om självmord i tidningar är ytterst hög av flera skäl. Kokko & Upanne (1997, 10) presenterar tre "kritiska frågor" som man kan fundera över när det gäller journalismens förhållande till självmord. För det första måste man försöka skydda den avlidnes anhöriga så väl som möjligt, men ändå måste man kunna på något sätt behandla självmord i offentligheten om fallet är av allmänt intresse (se också Lundälv 1999, 129). För det andra skall man komma ihåg att det aldrig finns en enkel orsak till självmord. För det tredje bör man överväga om nyheten ger någon impulsen till att begå självmord; man skall hålla i minnet att till några av mottagarna kan ämnet vara aktuellt på något sätt. (Kokko & Upanne 1997, 10; 16.)

Av dessa skäl är det viktigt att man inte skriver för detaljerat om självmord, och inte heller behandlar självmordet sensationellt eller i glorifierande tonfall. Dessutom får nyheten inte ge en uppfattning om att självmord var det enda sättet att lösa problemen, utan man borde egentligen i samma nyhet ta upp även andra alternativ och berätta om möjligheter att skaffa sig hjälp. Med andra ord borde nyheten alltså på ett ytterst finkänsligt sätt visa självmordet som en dålig och beklagansvärd lösning. (Kokko & Upanne 1997, 10; 16—18.)

4 MEDIEANALYS

Tidningarna har ovan betraktats ur en rätt så lingvistisk synvinkel. Lingvistiken är naturligtvis en viktig utgångspunkt när man forskar i språk, men i det här fallet finns det dock skäl att ta upp ännu några grundläggande medieanalytiska synpunkter.

Fairclough (1997, 14) omnämner granskningen av representationer, identiteter och förhållanden som den viktigaste utgångspunkten för medieanalysen (se vidare i avsnitt 4.1). Massmedierna och deras diskurs har från och med 1970-talet intresserat de s.k. kritiska lingvisterna som använder sig av en "systemistisk" lingvistisk teori (Fairclough 1997, 39; citattecknen Faircloughs). Enligt den systemistiska synvinkeln har en text flera funktioner eftersom den samtidigt både representerar världen och beskriver identiteter och sociala relationer. I detta synsätt betonas de (redan i kapitel 2 ovan nämnda) grammatiska, lexikala och andra språkliga val som bygger upp texten. (Fairclough 1997, 39—40.) De kritiska lingvisterna framhäver framför allt språkanvändningens roll som social aktivitet och vill avslöja de mer eller mindre dolda ideologier som fungerar bakom språket samt visa hurdana följder den ideologiska språkanvändningen kan ha (Väliveronen 1998, 26—27).

Den bakomliggande ideologin kan undersökas på olika sätt. Ett fruktbart sätt kan till exempel vara metaforforskningen, för metaforerna berättar ofta något om språk-användarens ideologi (jfr. även avsnitt 3.1 ovan). Man kan hitta en ny synvinkel på hela nyhetsprocessen genom att studera de olika metaforer som har använts i nyhetstexterna: ideologin finns sällan i metaforerna själva utan den uppkommer utav hur och i vilka sammanhang metaforen används. Metaforforskningen kan alltså ge ny och väsentlig information också till journalisten samt dess forskning. (Hellsten 1998, 77—78.)

4.1 Språket och makten

Världen är inte rättvis och opartisk, och det är inte heller språkanvändningen. Särskilt i offentligheten är språkanvändningen ofta långt ifrån jämlik. Alla människor kan inte i samma mån få sina åsikter fram offentligt, utan det finns någon eller några som kontrollerar vem som får säga något, vad han eller hon får säga och hur det får göras. Det är alltså en fråga om makt och dess asymmetri. (Kalliokoski 1996a, 16.)

I tidningstexten kan asymmetrin finnas å ena sidan mellan tidningen och publiken, å andra sidan mellan tidningen och dess objekt, dvs. dem som tidningen skriver om (Kalliokoski 1996a, 17). När det gäller relationen mellan tidningen och publiken, är det fråga om exempelvis läsarnas förväntningar, reaktioner och möjligheter att uttrycka dessa. Tidningens förhållande till sina objekt i sin tur innefattar sådana områden som representationer, identiteter och förhållanden (se t.ex. Fairclough 1997).

Fairclough (1997, 13—14) presenterar representationerna, identiteterna och förhållandena som de mest grundläggande områdena i tidningstext- och hela medieanalysen. Enligt hans mening gäller det första valet alltid vad som tas med i texten och vad som lämnas ut. Skribenten väljer också vad som skall betonas och vad som behandlas som sekundärt. När man har studerat dessa primära val kan man få tag i de nämnda tre områdena. Med representationer menar Fairclough helt enkelt hur man föreställer världen och dess händelser. Identiteterna i sin tur gäller alla som uppträder på något sätt i texten – journalisterna, publiken, ”de tredje parterna” (t.ex. intervjuade experter, politiker eller myndigheter), och förhållandena betyder förstås relationerna mellan de olika deltagarna: hur konstruerar man exempelvis förhållandet mellan en expert och den stora allmänheten? (Fairclough 1997, 14.)

Det har nu blivit klart att språket sällan är objektivt och att det kan finnas ideologier och maktförhållanden bakom språket, fast det ofta kan se ut som om språket vore helt självständigt och fritt från sådana laddningar. Man tar inte sällan för givet vissa normer, regler och konventioner i olika språksituationer, t.ex. mellan en journalist och en politiker. Det är just detta som den kritiska lingvistik vill ifrågasätta.

4.2 Genreblandning

Massmedierna erbjuder representationer av världen och dessa representationer är alltid resultat av mer eller mindre medvetna val. Olika skäl till olika val har redan behandlats tidigare, men en tämligen viktig orsak är ännu obehandlad. Orsaken till vissa val kan vara det att massmedierna, också tidningarna, måste försöka hänga med i sin tid.

Nuförtiden tycks allmänheten kräva allt mer underhållning av alla medier och det leder bland annat till att gränsen mellan fakta och fiktion blir mer och mer ostadig och oklar. Denna genreblandning sker både i mediernas innehåll och i publikens uppfattningar och mediebruk. (Lundby 1993, 127.) Medierna måste försöka erbjuda material som gör publiken intresserad, men å andra sidan måste de ändå rätta sig efter de – skrivna och oskrivna – regler som utstakar godtagbar och respektabel journalism. Det finns ändå skillnader mellan de olika medierna; mottagarnas förväntningar kan skiljas åt ganska kraftigt i vad som gäller t.ex. morgontidningar och kvällstidningar. Man har oftast en viss uppfattning om olika tidningar och denna uppfattning styr även valet av tidningen. Man kan till exempel vänta sig att kvällstidningarna använder mera färggrant språk än morgontidningarna, som däremot håller sig till mera neutrala uttryckssätt.

4.3 Massmediernas självkontroll och etik

I det moderna västerländska samhället, inklusive Finland och Sverige, råder det ordfrihet. Inget organ får på förhand kontrollera vad som trycks i pressen (och samma gäller förstås också andra massmedier). Därför har medierna själva ett stort ansvar för sina handlingar. Randström (1991, 15) kallar detta för frihet under ansvar: moraliskt svarar massmedierna inför folket, juridiskt inför makten – det händer nämligen då och då att en (vanligen känd) person stämmer t.ex. en tidning för ärekränkning eller något liknande.

Massmedierna innehar således nuförtiden en självkontroll, som är ett resultat av flera vändningar i massmediernas historia. I Finland tog historien en viktig vändning på 1960-talet, då veckotidningen Hymy började hålla den amerikanska Gula Pressen som sin förebild. För att stävja en alltför storskalig utveckling av en oförskämd sensationspress tillsattes en tryckfrihetskommision och därefter stiftades det en lag som förbjuder massmedierna att sprida skadlig information som någon kan få lida för. Denna är naturligtvis en ganska ungefärlig regel, och den dikterar inte exakt vad man får skriva eller inte. Även journalisterna själva ville hindra journalismen från att utvecklas mot en icke-önskvärd riktning och förde 1958 ihop de första Journalistreglerna (Journalistin ohjeet), en samling etiska regler för pressyrkesutövare. Sedan dess har reglerna förnyats flera gånger (se även avsnitt 3.3 ovan). I 1958 grundades även Opinionsnämnden för massmedier, OFM (Julkisen sanan neuvosto, JSN), som är ett organ som tolkar god journalistisk sed och ger rekommendationer om hur massmedierna borde skriva eller förhålla sig till ett visst ämne. (Randström 1991, 19—20.)

På förhand kan alltså inget externt håll kontrollera vad som kommer att publiceras, men efteråt kan mediet visserligen bli tvunget att stå för sina aktioner – även i domstolarna. Därför har medierna en så kraftig självkontroll, som försöker hålla gränsen mellan anständigt och oanständigt ändamålsenlig och passande för tidens krav.

Massmediernas självkontroll kräver av journalisterna ett visst sinne för etik och moral. Eftersom det inte finns några lagar som exakt skulle kommandera vad man får eller inte får skriva, måste journalisterna på något vis känna till dessa gränser och kontrollera sig själva. På grund av detta har journalisterna i många länder velat hjälpa sig själva samt sina kollegor och fört ihop någon slags normsamling till vilken man kan vända sig i krångliga fall, till exempel just självmord eller annat brännbart ämne. I Finland heter denna samling som bekant Journalistreglerna och i Sverige finns det etiska spelregler för press, radio och tv (Lundälv 1999, 128). Den svenska pressen använder dessutom yrkesregler av Pressens samarbetsnämnd (Lundälv 1999, 128). Innehållet i dessa regelsamlingar liknar tämligen mycket varandra: det viktigaste enligt alla tre är att ge ut

korrekta och så objektiva nyheter som möjligt, med hänsyn både till läsaren och till nyhetens objekt samt dennes anhöriga (se t.ex. Lundälv 1999, 129; Journalistin ohjeet, 4—6).

Om man inte räknar med dessa i och för sig tämligen omfattande och bra norm-samlingar, har journalisterna ofta inte på förhand några andra regler än sina egna uppfattningar om vad som är lämpligt att skriva. Kollektivets och samhällets kontroll tycks ändå vanligen fungera så effektivt att man ganska sällan gör allvarliga misstag, och oftast tycks det vara en representant för skandalpressen som blir t.ex. stämt för sina artiklar. Gula Pressen har det förmodligen ännu svårare än andra tidningar att balansera mellan det lämpliga men intressanta och det olämpliga som ofta ses som ärekränkning eller liknande. Men som sagt, följderna kommer först efteråt – i förväg är det journalisternas egen etik som får bestämma.

5 OLIKA DÖDSFALL I TIDNINGARNA

Man kan dö av nästan otaliga olika skäl. Dödsorsaken kan variera från ett hopplöst självmord till en arbetsolycka och från en "naturlig" död (av ålderdom) till ett bombattentat. Olika dödsfall har också varierande nyhetsvärde: nyhetströskeln sägs överskridas om fallet är "av allmänt intresse", dvs. om dödsfallet på något sätt berör flera människor exempelvis på grund av dess allmänna och till och med varnande natur (t.ex. trafikolyckor) eller dess internationella intressevärde (t.ex. krig och bombdåd). I det följande presenteras kort några av de vanligaste dödsfallstyperna i tidningsnyheterna.

5.1 Krig, bombattentat och liknande

Världen är egentligen aldrig helt fredlig. Alltid finns det några slags oroligheter i någon avkrok av världen, och om dessa skriver förstås också tidningarna. Spaltutrymmet i olika tidningar beror på hur mycket redaktionen tror att nyheten berör tidningens läsarkrets. Om vissa inbördeskrig i Afrika har man exempelvis inte skrivit så mycket i de nordiska tidningarna som till exempel om oroligheterna mellan israeler och palestinier. Israel ligger förstås geografiskt närmare till Norden än Afrika, men kanske är det även det psykiska avståndet som påverkar. Men i nästan varje tidning finns det i alla fall åtminstone någon eller några nyheter om nationella eller internationella oroligheter.

Under den studerade perioden fanns det inte några nyheter där man direkt skrev om ett pågående krig, eller åtminstone använde man inte ordet *krig*. Några gånger syftade man ändå på ett (tidigare) krig; Aftonbladet konstaterade t.ex. om situationen i Irak att *terrorn dödar fler än kriget* (ABL 3.9.2003). Dessutom fanns det i Hufvudstadsbladet en artikel om Finlands inbördeskrig; man hade tillrättatlagt informationen om antalet dödsoffer i inbördeskriget 1918 och första världskriget (HBLN 15.9.2003). Men även om man inte skrev så mycket uttryckligen om krig, skrev man däremot märkbart mycket om andra situationer eller handlingar som skulle kunna räknas i samma grupp med krig. Uttryck för sådana oroligheter var till exempel

- (1) arméoperationer (DN 26.9.2003)
- (2) gerillaattacker (DN 26.9.2003)
- (3) blodiga terroristattacker (EXPR 10.9.2003).

Dessa kan ses som så pass allvarliga oroligheter, att även om de inte direkt kallas för *krig*, kan de åtminstone behandlas som en del av samma händelsegrupp. Olika *attacker* och *attentat* utgör egentligen en beaktansvärd del av nyheter där man behandlar döden. Men eftersom både Sverige och Finland kan avses som fredliga länder i detta sammanhang, är det för det mesta utrikesnyheterna som behandlar sådana här fall. Bevakningen av internationella – eller även nationella, ifall de har någon internationell betydelse – dramor och konflikter spelar en eminent roll i utrikesnyheterna både i Sverige och i Finland.

5.2 Olyckor

Ett annat tämligen vanligt ämne bland dödsnyheterna är olyckor. Man berättar om varierande trafikolyckor, arbetsolyckor och fritidsolyckor i både kvälls- och morgontidningar. Detta är ett mera nationellt ämne: man brukar inte så ofta referera (mindre) olyckor som har ägt rum utomlands. Ett undantag är några större olyckor där det har omkommit flera, vanligen till och med tiotals, människor. Ett exempel på en sådan här större trafikolycka var nyheten om en bussolycka i Nepal där dödsantalet enligt Expressen var minst 43 (EXPR 16.9.2003). Även stora naturföreteelser och –katastrofer som rapporteras i tidningarna kan räknas som olyckor, särskilt om de har krävt människoliv; t.ex. tyfonen Maemi uppgavs i september ha tagit minst 58 liv (ABL15.9.2003). Nödvändigtvis är dessa internationella olycksnyheter inte långa, men åtminstone om det finns svenskar (eller finnar om det är fråga om en finlandssvensk tidning) bland offren, blir nyheten betydligt större och mera omfattande – alltså av större intresse för den potentiella läsarkretsen.

Mindre olyckor i hemlandet är rätt så vanliga ämnen i tidningarna, och i dessa slags nyheter står det vanligen kortfattat vad som har hänt, hur många som dog eller skadades och eventuellt också varför olyckan hade hänt. Den här typens olyckor får inte så mycket spaltutrymme som de större katastroferna, utan de är vanligen rätt så små notiser. Dagens Nyheter berättade exempelvis 30.9.2003 om en tågolycka där en värnpliktig hade blivit påkörd av ett tåg. Texten var inte lång, men i den berättades de väsentligaste punkterna i händelsen: vad, när, var och vem. Det är ändå bilolyckor som tycks vara den vanligaste dödsorsaken i den här typens nyheter speciellt i den finlandssvenska pressen; ett typiskt exempel kan hämtas från Hufvudstadsbladet, som rubricerade 8.9.2003: *föraren dog när tankbil välte*. I den korta texten upprepades det huvudsakliga meddelandet med uttrycket --- *miste livet i olyckan* (HBLN 8.9.2003). Annars var det igen endast de allra väsentligaste punkterna i olyckan som framlades.

5.3 Sjukdomar

Man kan också dö av olika sjukdomar. Om sådana dödsfall skriver man i tidningar rätt så litet, och orsaken kan vara att sjukdomar antagligen ses som ett någorlunda naturligt dödsskäl, i motsats till olyckor, krig och attentat. Några syftningar till sjukdomar hittades det i alla fall i materialet, men påfallande är att det förvånande ofta var djur som hade dött eller var dödshotade av en sjukdom. Ett exempel på sådana nyheter var Aliyas [en hund] öde: hon hade dödsparasit och veterinären blev tvungen att avliva henne (ABL 22.9.2003). Om en större epidemi bland djur berättades det åter i Dagens Nyheter 8.9.2003, då man berättade om en okänd sjukdom som dödade fåglar.

Naturligtvis fanns det också någon notis om sjukdomar som drabbar människor. Den största och längsta artikeln om sådana sjukdomar gällde malaria, som enligt Hufvudstadsbladet dödar miljoner människor (HBLN 24.9.2003). I samma artikel nämndes också en annan sjukdom, aids, som enligt HBL är den enda sjukdom som dödar flera människor än malaria (HBLN 24.9.2003). Det är ändå verkligen överraskande hur litet man nuförtiden skriver i tidningarna om dessa slags stora sjukdomar: under forskningsperioden fanns det inte en enda artikel eller notis om t.ex. aids, som

ändå dödar ungefär 8000 människor varje dag och har hittills redan dödat över tre miljoner (HS 30.11.2003). När aids på 1980-talet för första gången hittades hos en människa, blev det naturligtvis en stor nyhet och man skrev riktigt mycket om det. Efter den första paniken har man sedan då och då rapporterat om sjukdomen och lagt fram ny information, men nuförtiden ser det ut som om tidningarna – och kanske även den allmänna opinionen – förhöll sig till sjukdomen så att den bara är en sak som världen och människorna måste leva med. (HS 30.11.2003.)

När enstaka vanliga människor dör av en sjukdom brukar man inte rapportera det i tidningarna, om det inte ligger någonting oklart eller annat anmärkningsvärt i döden. Till exempel kring en häktad, mutmisstänkt chef som dog i häktescellen rådde oklarheter om hans dödsorsak: man trodde att han hade tagit sitt eget liv, men det var ändå inte uteslutat att han skulle ha kunnat dö av dåligt hjärta (DN 15.9.2003). Påfallande är att det endast var Dagens Nyheter som tog upp möjligheten av en sjukdom; kvällstidningarna skrev konsekvent om självmord (ABL 15.9.2003; EXPR 15.9.2003), även om de inte hade fått mera information om dödsfallet än Dagens Nyheter. Antingen var de av någon anledning säkra på att det verkligen hade varit ett självmord, eller sedan kan man undra om det är skillnaden mellan morgontidningar och kvällstidningar som kommer fram här: kvällstidningarna vill sälja med tragedi, vare sig de var säkra på nyhetens sanningsenlighet eller inte. Det är inte möjligt att få ett uttömmande svar på detta, men man kan hålla sådana här fall i minnet när man läser mera och bildar sig en uppfattning om de olika medierna. I den andra morgontidningen, det finlandssvenska Hufvudstadsbladet, fanns det ingen nyhet om detta fall.

En dödsorsak som här kunde kopplas ihop med sjukdomarna är ålderdomen. Om man lever tillräckligt länge, slutar livsfunktionerna så småningom av sig själva även om man inte hade någon dödlig sjukdom. Sådana fall förekommer också i tidningarna, men då är det alltid fråga om en berömd eller på annat sätt känd människa. Under forskningsperioden skedde flera sådana dödsfall, t.ex. filmaren Leni Riefenstahls död. I dessa slags nyheter brukar man ofta kort berätta om den avlidnes liv och karriär samt naturligtvis om döden. Om Leni Riefenstahls död berättade Expressen att hon *avled i sömnen*, medan Aftonbladet valde en mera generell linje och körde med *avled i*

hemmet (EXPR 10.9.2003; ABL 10.9.2003). Aftonbladet hade dock fått ett uttalande från Riefenstahls livskamrat, som gav en mera specificerad bild av döden: *hennes hjärta slutade bara att slå* (ABL 10.9.2003). Självklart torde vara att när en vanlig "mannen på gatan" dör på det här viset, rapporteras det inte i tidningarna.

5.4 Mord och dråp

Det finns ett sätt att dö som inte är särskilt vanligt – åtminstone inte i Norden – men som trots det är särdeles vitt representerat i pressen – inklusive den nordiska pressen. Detta är mord, dråp och andra våldsamma dödssätt. En stor del av materialet i denna studie består förstås av nyheterna kring mordet på utrikesminister Anna Lindh, men även om man utesluter dessa, är mängden nyheter gällande olika våldshandlingar påfallande stor. I själva verket är å ena sidan de olika nationella och internationella oroligheterna och å andra sidan våldsgärningarna de två största grupperna i nyheterna med död som motiv.

Under forskningsperioden var mordet på utrikesminister Anna Lindh den största enstaka nyheten. Man började bevaka dådet i medierna den 10 september, genast efter att det hade ägt rum. Då talade man naturligtvis inte om *mordet* (för ministern dog inte omedelbart) utan om *attacken*, *överfallet* eller något liknande. Först den 11 september började man kalla dådet för *mord*, efter att ministern hade avlidit på morgonen. Efter detta skrev alla de undersökta tidningarna konsekvent om *mordet på utrikesminister Anna Lindh*. Bevakningen av undersökningarna, orsakerna och annat som hade med dådet att göra pågick ända till slutet av forskningsperioden, dvs. september, och ännu efter den. Mordet beskrevs om och om igen, det presenterades rörlig grafik, bilder, gallupar och allt möjligt som hade mer eller mindre med tragedin att göra (se även avsnitt 6.5). Denna studie innefattar, som sagt, inte allt som skrevs om mordet, utan endast en viss del av uttrycken har tagits under granskning.

6 UTTRYCK SOM BEHANDLAR DÖDEN

Det finns olika sätt att beskriva det som har hänt. Man måste välja lämpliga ord för olika satsdelar: subjekt, predikat, objekt, eventuellt även adverbial eller liknande. När det gäller tidningsspråket betyder detta ofta ett val mellan olika sätt att besvara journalismens centrala frågor: När? Var? Vem? Hur? Varför? Konsekvensen? (se även avsnitt 3.2 ovan). Såsom det har visats tidigare, är det inte helt betydelselöst hurdana ord och konstruktioner man väljer, speciellt när det gäller ett så känslöbetonat ämne som döden. Det finns i själva verket en stor skara möjliga ord för att beskriva döden, men i tidningarna brukar man ofta använda vissa ord för vissa händelser.

I detta kapitel granskas de olika uttryck som fanns i de ovannämnda svenska tidningarna i september 2003. Orden har delats i grupper efter deras funktion i satsen, så att de tre första avsnitten (6.1—6.3) kunde delvis benämnas även efter satsdelarna, dvs. subjekt, verb och objekt. I några fall skulle sådana namn dock inte fungera på grund av att satserna är konstruerade på olika sätt; den som har förorsakat döden (avsnitt 6.1) står inte alltid som subjekt och offret (avsnitt 6.3) står inte heller alltid som objekt, även om det rent sakligt sett ofta skulle vara på det viset. De två sista avsnitten i sin tur kan inte alls ges något syntaktiskt namn, även om det i avsnitt 6.4 ofta är satsernas formella subjekt det är frågan om. Avsnittet handlar ändå om själva dödsfallet, dvs. hurdana benämningar det har fått i nyheterna. I det sista avsnittet (6.5) presenteras sedan några andra uttryck och konstruktioner som man har använt i samband med döden, t.ex. benämningar på platsen där dödsfallet har ägt rum.

6.1 Benämningar på den som förorsakade döden

Det är inte helt betydelselöst hur man benämner den som har förorsakat någons död. Speciellt i massmedierna måste man komma ihåg att benämningen inte bara berör den person som har gjort något, utan man ska också ta hänsyn till dennes oskyldiga anhöriga. Okorrekta benämningar förekommer ändå då och då; exempelvis kring

mordet på utrikesminister Anna Lindh förhöll sig medierna inte hela tiden korrekta. När polisen hade anhållit en misstänkt, kallades han i några medier för *mördaren*, även om det inte alls var säkert att det var just han som hade mördat ministern (HBLN 17.9.2003). Det felaktiga med detta blev tydligt senast då det visade sig att den anhållna mannen egentligen inte var mördaren. Man ska alltså akta sig för att använda uttryck som inte motsvarar den verkliga situationen; om någon är *misstänkt för mord*, ska han eller hon också kallas det och inte *mördaren* – det kan ju hända att han eller hon är helt oskyldig och då är det utan tvivel fel att bli kallad så.

Om vi inte räknar med det ovannämnda felaktiga namnet *mördaren* (om den misstänkt som ändå inte var mördaren), använde tidningarna för det mesta ganska likadana benämningar på mannen som förorsakade utrikesminister Anna Lindhs död i september 2003. Man skrev nog om *mördaren* i alla tidningar, men då syftade ordet inte på någon viss människa, utan det förekom i meningar som t.ex. *nu söker polisen en mördare* (DN 11.9.2003) och *mördaren jagas i hela landet* (ABL 11.9.2003). Om den häktade mannen skrev man sedan oftast med sådana benämningar som till exempel

(4) mordmisstänkte mannen (EXPR 26.9.2003)

(5) misstänkte mördaren (EXPR 26.9.2003)

(6) den 24-årige man som misstänks för mordet på Anna Lindh (HBLN 26.9.2003).

Som det synes, är uttrycken för *en misstänkt mördare* alltid längre än den korta och entydiga *mördaren*, och detta kan också vara en orsak till att medierna ibland faller för frestelsen att använda sådana inkorrekta uttryck. Senare – när medierna hade fått lite information om den häktade – förekom det dock då och då även kortare och kanske lite mera preciserade uttryck som *35-åringen* om den första misstänkte (HBLI 26.9.2003) och *24-åringen* om den senare misstänkte (EXPR 30.9.2003). Man kunde alltså då skriva tillräckligt preciserat om den anhållne utan att ändå berätta för mycket om denne.

I nyheter om andra mord använde man naturligtvis samma slags ord som i nyheterna om Lindh-mordet ovan. Ibland vill man avslöja eller betona någon viss egenskap hos mordet eller mördaren och preciserar våldsmannen – vilket förresten också är ett ord som används rätt så ofta – som

- (7) flickmördare (DN 26.9.2003)
- (8) missionärsmördare (EXPR 24.9.2003)
- (9) trippelmördare (ABL 12.9.2003) eller
- (10) en rasistisk massmördare (ABL 1.9.2003).

Dessa våldsmän har således definierats genom sina offer: vem, vilka eller hur många de har dödat, och i det sistnämnda exemplet (10) eventuellt även varför. Dessutom kan förorsakaren exempelvis också kallas för *gärningsman* (ABL 3.9.2003) eller *knivman* (ABL 11.9.2003). Om man har förorsakat någon annans död på något annat sätt än genom mord, kan man bland annat kallas för *dödsföraren* vid en bilolycka (EXPR 1.9.2003) eller för *självordsbombaren* vid en bombattack (DN 10.9.2003). För några kända våldsmän kan det finnas till och med mer eller mindre brutala smeknamn, till exempel *”den blonde dödsängeln”* (EXPR 17.9.2003). Man kan även beskriva förorsakaren på något vis för att definiera denne, exempelvis som *17-årig bilförare* (DN 8.9.2003) eller *en hinduisk extremist* (EXPR 24.9.2003). På så sätt får läsarna veta något om den som har förorsakat ett dödsfall, men upphovsmannens närmare identitet hålls ändå fördold såsom det oftast bör.

6.2 Verbala uttryck för hur döden gick till

Verb är kanske den expressivaste ordklassen i svenskan. Ett predikatverb behöver inte nödvändigtvis något annat än ett formellt subjekt för att bilda en fullständig sats, t.ex. *Det regnar*. Representanter av de andra ordklasserna är inte lika självständiga som verben, även om man kunde väl tänka sig att substantiven inte heller behöver något annat än ett verb för att kunna bilda en fullständig sats. Detta är sant, men skillnaden ligger i att predikatverbet inte behöver något annat *betydelsefullt* ord med sig – det formella

subjektet *det* betyder ju inte något i sig exempelvis i den ovannämnda satsen *Det regnar*, medan substantiven behöver ett verb, som faktiskt betyder något. Därför kunde man se verben och speciellt predikatet som de expressivaste och mest betydelsefulla – kanske till och med väsentligaste? – delarna i en mening.

6.2.1 Passiva konstruktioner

Ett egentligt subjekt – någon som verkligen gör något – är, som sagt, inte nödvändigt i svenskan. Ibland vet man inte ens vem det egentliga subjektet är, men man kan även medvetet dölja det egentliga subjektet bakom olika konstruktioner, till exempel passiv och ett formellt subjekt. Ett predikat skall man däremot alltid ha i en fullständig mening, och detta betyder att verben är en väsentlig del i en text – om inte den väsentligaste. Med olika verb och verbformer kan man uttrycka och betona olika synpunkter; man kan exempelvis skriva om en handling som har lett till någons död, men dölja gärningsmannen eller –männen bakom en passiv mening och få handlingen se mera ut som en händelse (jfr kapitel 2):

(11) Greta Östman, 72, mördades brutalt i sitt hem...höggs ihjäl i sitt hem
(EXPR 30.9.2003).

Någon har alltså mördat den gamla kvinnan, men uttrycken ovan berättar inte vem. Ett annat exempel på ett likadant uttryck kunde hittas i en annan nyhetstext:

(12) ...en femårig flicka knivdödades på en förskola (DN 11.9.2003).

Denna sats berättar bara att flickan har blivit knivhuggen och dött, den säger ingenting om den person som egentligen har dödat flickan. I många fall avslöjs gärningsmannen dock på något sätt i andra delar av texten och hans handlingar beskrivs med en aktiv formulering:

(13) 30-åringen mördade Greta, 72 (EXPR 30.9.2003)

(14) ...högg flickan flera gånger med en kniv (DN 11.9.2003).

Dessa meningar berättar redan tydligare att det faktiskt har funnits någon som har förorsakat dödsfallen, att de inte bara har hänt utan en upphovsman. I några fall är det förstås så att man verkligen inte vet vem som ligger bakom dödsfallet, och då är det dock rättmätigt att använda passiva konstruktioner av typen *dödades* eller *mördades*, för man vet ju inte vem man borde ställa som subjekt i satsen. Ofta vet man dock åtminstone någonting, och då kan det anses önskvärt att använda aktiva former för att ge läsaren en sanningsenlig bild av det som har hänt – annars är det ju möjligt att läsaren får den uppfattningen att det är fråga om en *händelse* även om det egentligen skulle vara en *handling* man talar om.

Förutom den ovan presenterade typen av passiva konstruktioner fanns det i forskningsmaterialet en viss grupp nyheter som verkade innehålla speciellt mycket passiva uttryck. Denna grupp var de nyheter som berättade om oroligheterna i Irak samt om oroligheterna mellan israeler och palestinier – alltså stora och allvarliga händelser ute i världen. Aftonbladet skrev till exempel den 10 september:

(15) ...minst 13 människor dödades i två självmordsattacker (ABL 10.9.2003).

Hufvudstadsbladet i sin tur beskrev den ena av de två attackerna med följande ord:

(16) ...minst sju människor dödades då en självmordsbombare utlöste en sprängladdning (HBLN 10.9.2003).

Hufvudstadsbladet gav alltså självmordsbombaren en något aktivare roll och berättade – efter passivformen – i aktiv vad han hade gjort för att döda sig själv och de närvarande människorna.

Ibland tycks det ändå vara mer eller mindre oklart vem som egentligen ligger bakom den dödliga handlingen, och då är det antagligen säkrast för medierna att använda passiva

konstruktioner för att undvika felaktiga nyheter och politisk okorrekthet. Detta kan tänkas vara fallet exempelvis i Dagens Nyheter den 26 september, då den skrev:

(17) ...sju civila irakier dödades i en granatattack (DN 26.9.2003).

Tidningen har kanske inte varit säker på om det hade varit några irakiska terrorister som hade kastat granaten, eller om det möjligen var några amerikanska trupper som var skyldiga till det. Om tidningen däremot visste vem som låg bakom attacken, är det inte acceptabelt att den dolde attackeraren. Om förorsakaren ändå är lätt att vara säker på, kan det ofta uttryckas med en lämplig agent även om man använde en passiv konstruktion:

(18) ...palestinier dödad av israeliska armén (EXPR 22.9.2003)

(19) ...tio irakier dödade av amerikanska soldater (DN 12.9.2003).

Dessa uttryck döljer inte det egentliga subjektet mera än vad en aktiv sats gör, och saken i sig kunde lika väl uttryckas med aktiva meningar: *den israeliska armén dödade en palestinier* eller *amerikanska soldater dödade tio irakier*. I tidningsspråket tycks passivet ändå vara ett populärt sätt att uttrycka nyhetens kärna, särskilt i rubrikerna. På detta sätt får man huvudsaken i början av satsen – om vi nu antar att huvudsaken är den eller de döda och själva dödsfallet, inte den eller de som förorsakat döden – och dessutom blir det lättare att lämna bort artiklar och annat oväsentligt ur rubrikerna.

Man skall dock hålla i minnet att det är just med sådana här medel som skribenten kan styra läsandet: när man betonar händelsen med en passivform, kan det egentliga subjektet bli mindre viktigt i läsarens sinne även om det nämndes som agent; man kommer ihåg kanske endast att tio irakier har dött i några oroligheter, inte att det egentligen var amerikanska soldater som dödade dem. Både skribenten och läsaren borde komma ihåg vikten av uttrycksvalen och hur de kan styra tolkningen av texten samt skapandet av föreställningar av världen och dess händelser. Uttrycksvalen och deras betydelse för tolkningen behandlas mera omfattande ovan i kapitlen 3 och 4.

6.2.2 Aktiva verb som beskriver döden

Alla verb i nyheterna står givetvis inte i passiv. Aktiva former används minst lika mycket som passiva, även om passiv i vissa sammanhang och i vissa typers nyheter tycks vara den dominerande verbformen, såsom det har visats ovan. Aktiva verbformer används dock i många olika sammanhang, av vilka några av de tydligast begränsade grupperna presenteras i det följande.

För det första använder man naturligtvis aktiv då subjektet i meningen är den som har dött och man vill uttrycka att hon eller han har mist livet. Verb som man använder sig av i sådana meningar är vanligtvis *avlida*, *dö* och *omkomma*:

- (20) ...avled...efter en massiv blödning (EXPR 11.9.2003)
- (21) ...mannen dog av knivsår (EXPR 22.9.2003) och
- (22) Två människor omkom i en eldsvåda (EXPR 12.9.2003).

De två första verben används rätt så synonymt, och de verkar också vara de neutralaste av de verb som syftar till någons död: de kan användas i flera olika sammanhang och om flera olika dödsfall. Man kan lika väl skriva med ett och samma verb – *dö* – om en olycka (23), ett attentat eller en attack (24) eller en sjukdom (25):

- (23) Föraren dog när tankbil välte (HBLN 8.9.2003)
- (24) ...bilbombsattentaten...där 202 människor dog (ABL10.9.2003)
- (25) ...fler och fler av oss dör i sjukdomen [malaria] varje dag (HBLN 24.9.2003)

Samma gäller även verbet *avlida*:

- (26) Flicka avled efter mopedolycka (DN 24.9.2003)
- (27) ...knivskars så allvarligt att hon avled (DN 12.9.2003)
- (28) ...hundratals avled till följd av sjukdomen [SARS] (DN 3.9.2003)

och – om ålderdomen nu igen räknas ihop med sjukdomar:

(29) Världens äldste man avled (HBLN 30.9.2003).

Några skillnader mellan dessa två nästan synonyma verb och deras användning finns det dock också. Förutom de fall där man kan använda vilket som helst av dessa verb, finns det även fall där endast det ena av dem är lämpligt. När det är fråga om en "naturlig" död, dvs. som i det sista exemplet (29) ovan, där mannen har dött utan något annat synligt skäl än ålderdomen, är *avlida* det verb som man brukar använda. *Dö* i sin tur är det verb som används när subjektet, den döda, är något djur, till exempel

(30) ...sällsynta djur...dör antingen av uttorkning eller dödas av hundar eller fåglar (ABL 8.9.2003).

Annars tycks man vanligen kunna välja fritt mellan dessa två verb, även om *dö* verkar dock vara det vanligare av dem.

Det tredje av de redan nämnda verben är *omkomma*, som skiljer sig till sin användning lite från de två tidigare presenterade verben. *Omkomma* kan, såsom de två andra, också användas i flera olika sammanhang, men användningen är dock något mera begränsad. Det allra vanligaste fallet i tidningarna för verbet *omkomma* är en olycka:

(31) En man omkom i samband med en brand (DN 8.9.2003)

eller en (natur)katastrof:

(32) ...omkom minst 58 människor [i en tyfon] (ABL 15.9.2003).

Verbet används dock också i nyheter som berättar om attacker eller andra oroligheter:

(33) ...två personer omkom...i en bilexlosion (EXPR 22.9.2003)

Omkomma är ändock sällsyntare i nyheter angående sådana oroligheter än verben *dö* och *avlida* samt det passiva *dödades*, som behandlades ovan. *Omkomma* tycks alltså reserveras för det mesta för de fall där den/de döda har mist livet som offer för någon olycka eller annan oväntad katastrof.

Förutom de vanligaste och neutralaste verben används det då och då även några andra verb i tidningarna för att berätta om någons död. Sådana mera sällsynta verb, som i de flesta fallen förekom endast en gång i forskningsmaterialet, är till exempel

(34) förlora livet (ABL 3.9.2003)

(35) mista livet (HBLN 8.9.2003; HBLN 15.9.2003)

(36) få sätta livet till (EXPR 1.9.2003)

(37) lämna oss (DN 11.9.2003).

I de två sistnämnda exemplen (36 och 37) har man använt bildspråkliga medel (se avsnitt 3.1 ovan) för att uttrycka ett dödsfall. Sådana uttryck var ändå rätt så sällsynta i forskningsmaterialet; för det mesta höll man sig till de vanligare och mindre bildliga uttryckssätten. Om vi utesluter skillnaderna i den begränsade användningen av dessa sällan förekommande verb (34—37), som hittades i några enstaka nyheter, fanns det egentligen inte några avsevärda skillnader mellan de olika tidningarna. Alla fyra tidningar använde de vanligaste verben i stort sett i samma utsträckning – den som har presenterats ovan.

Hittills har vi behandlat verb som allmänt rapporterar om döden. Det finns dock även andra slags verb som också kan berätta att någon har dött, nämligen olika sättbeskrivande verb av typen *drunkna* och *kvävas*. Dessa beskriver alltså i sig hur döden har gått till dvs. anger dödssättet. Sådana verb finns i nyhetstexter i någon mån och det vanligaste av dem är verbet *drunkna*, till exempel

(38) 45-åring drunknade i slusskanalen (DN 8.9.2003)

Sådan verb är ändå inte ens tillnärmelsevis lika vanliga som de allmänna verben *dö*, *avlida* och *omkomma*. Det allra vanligaste sättet att berätta hur döden har gått till är att använda något av dessa neutralare verb och tillägga någon precisering, till exempel

(39) ...dog av hyperventilering (HBLN 26.9.2003)

(40) En man omkom i samband med en brand (DN 8.9.2003).

Båda ovanstående konstruktionerna är typiska exempel på användning av de vanligaste verben med ett lämpligt tillägg. Rätt så vanligt är det också med olika passiva former som presenterades redan tidigare, såsom

(41) Femårig flicka knivmördad på förskola (EXPR 11.9.2003)

(42) ...blev...nedskjuten (DN 15.9.2003).

Sådana passivformer är speciellt vanliga i rubriker där man vill säga huvudsaken så kort och klart som möjligt. Andra skäl att använda passiv behandlades ovan. Naturligtvis är det också språkets ordförråd som spelar här en viktig roll; det finns ju inte specifika verb för alla olika dödssätten – därför behöver man de ovannämnda konstruktionerna.

6.2.3 Aktiva verb som beskriver dödandet

Det vanligaste verbet i materialet som uttrycker dödande är *döda*. Det förekom såväl i passiva – som behandlades ovan – som i aktiva konstruktioner. Subjektet i sådana meningar kan variera från ett mänskligt subjekt till en olyckshändelse, en bomb eller till och med ett rike. Allra flest kunde man hitta detta verb i Aftonbladet, vars material också annars var störst vad gäller verb. Aftonbladet använde verbet *döda* bland annat på följande sätt:

(43) Mamma försökte döda sin handikappade son (ABL 26.9.2003)

(44) ...”den [en diet] dödade vår dotter”(ABL 22.9.2003)

- (45) ...en betongblock föll av flaket och dödade en 40-årig kvinna (ABL 8.9.2003)
- (46) ...Israel har hittills dödat tolv ledande Hamasfigurer (ABL 10.9.2003)
- (47) ...bombdådet...som dödade minst 124 personer (ABL 1.9.2003)

Såsom man kan se, varierar subjekten i meningarna rätt så mycket, från mänskliga till tämligen abstrakta. De andra tidningarna använde verbet på liknande sätt, så det inte är väsentligt att presentera exempel från dem i detta sammanhang.

Ett annat rätt så populärt uttryck i nyheterna var *kräva liv*. Användningen av detta uttryck skiljer sig dock naturligtvis kraftigt från användningen av verbet *döda*. Subjektet i sådana meningar kan inte vara en människa, för man brukar visserligen inte säga *han/bombaren/soldaterna krävde hans/100 människors/deras liv*. Uttrycket förekom således i sådana konstruktioner som

- (48) Värmen krävde 15 000 liv (HBLN 26.9.2003) eller
- (49) Revolt i FN-fängelse krävde fem liv (DN 5.9.2003).

Subjektet i sådana satser är alltså på något sätt abstrakt eller åtminstone inte mänskligt. Det kan vara en naturföreteelse som *värmen* ovan eller till exempel *översvämningar* (HBLN 5.9.2003) i en annan nyhet, men också något som människorna har förorsakat, som *revolt* ovan eller exempelvis *en sprängattentat* (DN 17.9.2003). Ett likadant uttryck som har samma verb är *kräva dödsoffer*:

- (50) ...attentaten krävde 202 dödsoffer (EXPR 10.9.2003)

och även det mera bildspråkliga *skörda dödsoffer*:

- (51) ...har skördat 38 dödsoffer (HBLN 8.9.2003).

Ingen av dessa uttryck (exemplen 48—51) tycks dock vara särskilt mycket använt i kvällstidningarna, medan morgontidningarna använder alla uttrycken. Man kan kanske

fundera om dessa uttryck låter för konventionellt skriftspråkliga och till och med förfinade för kvällstidningarnas bruk; eller varför använder de inte dem i samma mån som morgontidningarna?

Det finns också ett uttryck som *ta (någons) liv/ta livet av någon*. Denna konstruktion används delvis på samma sätt som de ovannämnda *kräva liv* och *kräva dödsoffer*, exempelvis:

(52) Maemi [en tyfon] tog minst 58 liv (ABL 15.9.2003)

Detta uttryck skiljer sig ändå från det tidigare nämnda *kräva liv* i det att här kan det finnas även ett mänskligt subjekt:

(53) ...misstänks ha tagit livet av sin sambo (HBLN 26.9.2003).

Användningen av denna konstruktion är således något ledigare och mera flexibel än bruket av de besläktade uttrycken *kräva liv* och *kräva dödsoffer*.

Det finns ännu några andra allmänna ord för dödandet, alltså ord som inte berättar hur dödandet har gått till. Ett rätt så vanligt ord är verbet *mörda*, som ändå förekommer mestadels i passiva konstruktioner som *mördades* och *blev mördad*, vilka behandlades ovan i början av kapitlet. I forskningsmaterialet fanns det faktiskt bara sex fall där man hade använt verbet *mörda* i en aktiv form, och i ett av fallen hette ordet egentligen *knivmörda*, inte bara *mörda* (ABL 30.9.2003). En nyhet i sin tur var i negativ form och berättade om ett djur:

(54) Hunden Charlie, 9 mördade inte husse (ABL 26.9.2003).

I två nyheter åter skrev man om någon som var misstänkt eller åtalad för att ha mördat någon. Så i själva verket fanns det endast två nyheter som berättade vem som hade mördat vem:

(55) Prästen mördade abortläkare (ABL 3.9.2003)

(56) 30-åringen mördade Greta, 72 (EXPR 30.9.2003).

Påfallande är att alla exempel är från kvällstidningarna. Morgontidningarna använder dock visserligen också verbet *mörda*, men åtminstone i detta material har de hållit sig till de försiktigare passivformerna.

Några andra allmänna ord för dödandet förekom i några enstaka nyheter, och de presenteras kort i det följande. I den stora diskussionen om den svenska psykvårdens dåliga tillstånd konstaterade Aftonbladet bland annat att

(57) ...över hälften av alla mord och dråp...begås av psykiskt sjuka (ABL 30.9.2003).

Om andra slags mord skrev Dagens Nyheter att gärningsmannen i ett visst fall ska ha

(58) ...tillhört en grupp som...utfört uppdragsmord (DN 26.9.2003).

Hufvudstadsbladet i sin tur skrev i samband med nyheter om Israel att man där har bestämt sig för att

(59) ...eliminera alla terrorns huvuden (HBLI 15.9.2003).

Om ett så kallat hedersmord skrev Dagen Nyheter att det

(60) ...orsakade omkring 700 människors död (DN 3.9.2003).

Alla dessa uttryck (exemplen 57—60) kan alltså räknas som allmänna (dvs. inte sättbeskrivande) ord för att uttrycka dödandet. Det finns ändå ett verb som visserligen berättar inte heller hur dödandet går till, men ändå inte är ett verb som man kunde kallas för allmänt. Det är verbet *avliva*, som man endast kan använda när man talar om djur. Verbet är reserverat för det som någon – vanligen en veterinär – gör åt sjuka djur; till

exempel den ovannämnda hunden Charlie som hade misstänkts för hussens död hotades enligt Aftonbladet 26.9.2003 av avlivning innan sanningen kom fram. Detta verb kan alltså inte användas om människor och inte heller om hurdant dödande som helst, utan det kunde hellre ses som ett verb som har med ett visst yrke att göra.

Till sist presenteras det kort sådana verb som anger hur dödandet har gått till, till exempel verbet *skjuta*. Sådana verb förekom något oftare i kvällstidningarna än i morgontidningarna, men båda tidningstyperna använde dessa verb så pass mycket att skillnaden förblev tämligen liten.

Det vanligaste av dessa sättbeskrivande verb i forskningsmaterialet var verbet *hugga*, som givetvis förekom otaliga gånger i samband med mordet på utrikesminister Anna Lindh – hon dödades ju med en kniv – men även i andra nyheter. I dessa satser fanns det dessutom nästan alltid någon precisering till verbet, såsom

(61) högg med en kniv (t.ex. DN 11.9.2003)

(62) knivhögg (t.ex. Expressen 11.9.2003)

(63) högg ihjäl (t.ex. DN 17.9.2003)

eller en kombination av dessa, exempelvis

(64) ...knivhuggit sin sambo till döds (HBLN 26.9.2003).

Ihjäl och till döds visade sig vara användbara tillägg med alla sättbeskrivande verb; man tycks använda dem så mycket som i största delen av fallen, antagligen för att klargöra för läsaren att offret hade mist livet till följd av dådet.

Det näst vanligaste verbet efter *hugga* var verbet *skjuta*, oftast *skjuta ihjäl*. De flesta av dessa fall fanns i utrikesnyheterna och handlade om något (inter)nationellt intermezzo som vanligen hade anknytningar till några större oroligheter i området, exempelvis

(65) USA-soldater sköt ihjäl tio irakier (ABL 12.9.2003).

Hugga och *skjuta* var egentligen de enda sättbeskrivande verb som förekom oftare än endast en eller ett par gånger; de andra verben användes mera sparsamt – men delvis beror detta naturligtvis på att också sättet att döda kan i dem avses som mindre vanligt. Sådana mindre använda verb i materialet var

(66) köra ihjäl (EXPR 1.9.2003, ABL 8.9.2003, DN 8.9.2003)

(67) dränka (EXPR 3.9.2003, ABL 5.9.2003)

(68) bita ihjäl (ABL 26.9.2003)

(69) sticka ihjäl (ABL 26.9.2003)

(70) slå ihjäl (ABL 10.9.2003)

(71) knivskära (ABL 11.9.2003).

Ett aktivt verb som också förekom endast en gång var *avrätta* (ABL 12.9.2003), som i detta sammanhang kan räknas som sättbeskrivande även om det inte avslöjar hur avrättandet i själva verket har gått till. Det är ändå så pass specifikt och i de nordiska omständigheterna även sällsynt att det inte kan ses som ett allmänt verb utan räknas här som ett slags sättbeskrivande verb.

Förutom de vanligaste verb som allmänt uttrycker att någon har dödat någon finns det således en mängd andra, ofta mera preciserade verb som man kan använda för att uttrycka detta. Såsom vi har sett, är dessa andra verb ändå inte så vanliga i tidningstexter som man kanske kunde tro. Tidningarna tycks ofta hellre föredra de verb som är av mera allmän natur och sedan förklara händelsen med några lämpliga preciseringar, såsom vi har sett ovan.

6.2.4 Aktiva verb med betydelsen 'att begå självmord'

Ett särskilt svårt dödssätt att skriva om är självmord. Såsom det har redan konstaterats i avsnitt 3.3, skall man skriva om självmord med ytterst försiktighet för att ta hänsyn såväl till läsarna som den dödes anhöriga. Man kan aldrig skriva lätt om självmord, och om

man skulle följa experternas råd, borde man egentligen i samma text omnämna även bättre sätt att lösa problem (se avsnitt 3.3 ovan). Dessutom skall man välja sina ord med speciell omsorg och tänka noga efter hurdana uttryck som är de lämpligaste i sådana svåra sammanhang. För det mesta tycks man använda de neutralaste möjliga uttrycken, *begå självmord* och *ta sitt liv* som inte avslöjar hur självmordet har gått till. Det finns dock även andra alternativ såsom vi kommer att se nedan.

I detta forskningsmaterial berättade de flesta självmordsnyheterna om ett rätt så fjärran fall, alltså något som hade hänt utomlands. Några inhemska (dvs. svenska respektive finska) fall hade dock också fått spaltutrymme, och bland dessa var det mest iögonenfallande fallet en nyhet om en psyksjuk kvinna, som hade begått självmord på ett psyksjukhus (EXPR 30.9.2003). Mordet på utrikesminister Anna Lindh den 10 september satte början på en stor och allvarlig diskussion över psykvårdens tillstånd i Sverige, och denna artikel var en del av diskussionen: ett bevis på att psykvården inte fungerar såsom den borde.

Det har redan konstaterats att man inte borde skriva för detaljerat om självmord (se avsnitt 3.3 ovan). Tidningarna tycks ändå variera reglerna litet efter fallet. Exempelvis i det ovannämnda fallet beskrev Expressen:

(72) ...på utskrivningsdagen...hängde sig Alma på avdelningens balkong
(EXPR 30.9.2003)

och att hon

(73) ...hängde sig i ett snöre (EXPR 30.9.2003).

Detta kan väl tolkas som sensationellt; man vill chockera läsarna med psykvårdens eländiga tillstånd. Om man ändå tänker på experternas råd, är sådana beskrivningar högst betänkliga: man beskriver alltför detaljerat hur den hopplösa kvinnan har gått till väga för att ta sitt liv. Också när Hufvudstadsbladet berättade om en demonstration utomlands, skrev det om en demonstrant som

(74) ...knivhögg sig själv till döds för att uttrycka sin ilska över WTO's politik
(HBLN 12.9.2003)

och att han

(75) ...stack sig själv i buken (HBLN 12.9.2003).

Detta fall skiljer sig ändå från det tidigare exemplet, för mannen ville med sitt självmord egentligen protestera mot politik, inte "bara" döda sig för att slippa leva längre. Detta liknar lite de fall där en självmordsbombare tar sitt eget och andra människors liv för att motstå till exempel en viss politisk eller religiös riktning. Dessa fall behandlas i slutet av avsnittet som en egen grupp.

Ett rätt så exemplariskt fall om hur man enligt experterna (se avsnitt 3.3 ovan) borde skriva om självmord fanns också i materialet. Det var ett fall som rapporterades i alla sverigessvenska tidningar, men inte i det finlandssvenska Hufvudstadsbladet. Det var en något känd rederichef som hade dött i häktescellen där han satt för mutmisstankar. Tidningarna berättade att chefen hade tagit sitt liv – även om Dagens Nyheter tog upp också alternativet att han skulle ha dött av dåligt hjärta (DN 15.9.2003) – men ingen av tidningarna berättade hur självmordet hade gått till (ABL 15.9.2003, DN 15.9.2003, EXPR 15.9.2003). Detta var naturligtvis också därför att polisen inte hade gett någon noggrannare information om dödssättet – annars kan man tänka sig att tidningarna skulle ha berättat lite mera, för det var ju fråga om en rätt så känd person i samhället.

En grupp som skiljer sig tydligt från de andra självmorden är de fall, där det är fråga om en självmordsbombare. Dessa självmord är olika från de andra på det sättet att de vanligen har i avsikt att döda även andra människor, ofta så många som möjligt. Sådana fall förekom jämförelsevis ofta i materialet, men det var dock rätt så sällan som man berättade något mera än endast att det hade hänt en självmordsattack någonstans. I några fall beskrev man ändå handlingen lite mera exakt, till exempel:

(76) ...en kvinna dödade...åtta soldater samtidigt som hon tog sitt eget liv vid en attack med en sprängladdning (EXPR 10.9.2003)

eller en kortare formulering

(77) ...sprängde sig själv i luften (HBLI 12.9.2003).

Här ser man också en skillnad i stilen: det första exemplet använder en längre men också neutralare konstruktion; *tog sitt eget liv vid en attack med en sprängladdning* uttrycker saken inte så direkt och mot ansiktet som *sprängde sig själv i luften*. Det som är lite förvånande här är att det neutralare uttrycket är hämtat från en kvällstidning och det mera färgade i sin tur är från en morgontidning. Skillnaden är ändå så pass liten och det är endast fråga om enstaka fall – och dessutom inte ens samma händelse –, att det inte går att dra några större slutsatser från den.

Även om självmorden är ett svårt och känsligt ämne att skriva om, är det ändå viktigt att i någon mån berätta om dem. De är inte så sällsynta som man kan eller vill tro, för till exempel under år 2001 tog 1546 människor livet av sig i Sverige och under år 2000 begick så många som 815 000 människor självmord i världen (DN 10.9.2003). Självmord kan således på inga villkor ses som en marginell företeelse, och därför skall man också skriva om det. Man skall bara komma ihåg att självmord – liksom andra sätt att dö – alltid berör flera människor än endast den döde, och därför bör följas med yttersta försiktighet i nyhetstexterna.

Vi har nu granskat olika passiva och aktiva uttryck för döendet och dödandet och sett att de varierar i någon mån efter fallet, nyheten och tidningen. Variationen har ändå inte visat sig vara påfallande stor, vilket kanske är lite överraskande när det ändå är fråga om så pass olika tidningar som de studerade tidningarna – kvällstidningar och morgontidningar, rikssvenska och finlandssvenska. Några mindre skillnader har det dock visserligen hittats. I det här skedet kunde man alltså dra den slutsatsen att tidningarna följer rätt så troget de skrivna eller oskrivna regler som de har ägnat sig och

vilkas stora linjer presenterades ovan i kapitel 4, och varierar bara rätt så försiktigt mellan de olika uttrycksalternativen.

6.3 Benämningar på offret

Förutom gärningsmannen – som ju inte är nödvändig när någon dör – finns det vanligen åtminstone en annan person i en nyhet som berättar om ett dödsfall. Det är offret, alltså den (eller de) som har dött. Den allmänna kutymen är att man inte brukar kalla offret vid namn eftersom man i vanliga fall vill skydda dennes anhöriga för publiciteten. Därför beskriver man ofta offret på något annat sätt som inte avslöjar identiteten hos den döde.

Ett rätt så vanligt sätt att ge någon information om dödsoffret är att berätta åldern och könet, eventuellt även något annat, till exempel hemorten eller nationaliteten. Några fall där man har använt sådana beskrivelser är till exempel

(78) en treårig pojke (HBLI 5.9.2003)

(79) en 25-årig man från Idensalmi (HBLN8.9.2003)

(80) en mc-förare i 50-årsåldern (DN 8.9.2003).

Alla dessa beskrivningar innehåller åtminstone åldern, som tycks vara den vanligaste egenskapen man brukar berätta såväl om gärningsmannen som offret (jfr avsnitt 6.1 ovan). De andra egenskaperna eller informationsbitarna tar man sedan med enligt prövning. Detta beskrivningssätt tycks dock vara populärare i morgontidningar än i kvällstidningar, som åtminstone i detta undersökningsmaterial tydligen prefererade några andra uttryck.

I nyheter som handlar om döden är det också någorlunda vanligt att endast ange antalet döda. Detta gäller naturligtvis speciellt nyheter om händelser där flera människor har mist livet: trafikolyckor, naturkatastrofer och olika slags attentat samt andra oroligheter. Då skriver man ofta bara kort:

- (81) Tio döda i gerillaattack (DN 26.9.2003)
- (82) Fem döda i explosion (EXPR 3.9.2003)
- (83) Åtta döda i pakistansk massaker (ABL 3.9.2003).

Alla exempel ovan är dessutom hämtade från rubriker, så de är även exempel på det kortaste möjliga uttryckssättet, som är typiskt för den här typens nyheter. Det vanligaste ordet i sådana sammanhang är *död*, såsom man också kan anta enligt de ovannämnda exemplen. Ett annat ord som man ofta använder i sådana nyheter är (*döds*)offer.

- (84) Flera dödsoffer i färjeolycka (ABL 8.9.2003).

Dessa två uttryck, *död* och (*döds*-) offer är de neutralaste sätten att uttrycka saken på. Ibland vill tidningarna dock uttrycka de förfärliga händelserna även på ett grövre sätt, exempelvis

- (85) ...70 sönderbrända lik bärgats från olycksplatsen (EXPR 10.9.2003).

Detta uttryck skiljer sig kraftigt från de två tidigare, och man kan väl överväga om det redan är för grovt och otäckt – i medierna brukar man ju rätt så sällan tala om *lik* i samband med dödsnyheterna, och när liken till på köpet beskrivs som *sönderbrända*, börjar tidningen röra sig på ett område där man kan fundera om något borde ha lämnats osagt eller sagts på ett annat sätt. Här är det alltså fråga om olika stilvalörer och kanske även stilbrott (se kapitel 3 ovan), som man borde väga noga. Detta var det grövsta exempel som fanns i materialet, och det hittades alltså i kvällstidningen Expressen, medan det inte fanns några liknande uttryck i morgontidningarna. Här kunde man alltså tänka att kvällstidningarna ibland följer hellre en mera chockerande linje än morgontidningarna, som förhåller sig neutralare och mera publikskyddande – kanske kunde man säga att journalisternas etik (se avsnitt 4.3 ovan) i kvällstidningarna skiljer sig här från etiken i morgontidningarna (jfr även avsnitt 6.2.3 om självmord ovan)?

I några fall kallades dödsoffret även vid andra namn. Först brukade man alltid beskriva offret och det som hade hänt på något av de sätt som har presenterats ovan. Rätt så ofta fortsatte nyheterna sedan att tala om den döde med benämningar som till exempel

(86) den dödade shialedaren (HBLN 1.9.2003)

(87) den döde mannen (EXPR 1.9.2003) eller

(88) den mördade 16-åriga flickan (DN 16.9.2003).

När man i början av nyheten på något sätt hade preciserat människan i fråga, kunde man sedan skriva om henne med benämningar som bekräftade och underhöll den valda linjen. Detta uttryckssätt tycks vara litet populärare i morgontidningar än i kvällstidningar, men det förekom dock i båda tidningstyperna. Uttrycken varierades också rätt så mycket efter fallet; i några nyheter berättade man mera om offret än i några andra. Till exempel den mördade utrikesministern Anna Lindh fick benämningar som *den mördade ja-drottningen Anna Lindh* (HBLN 15.9.2003), medan man exempelvis i en nyhet som berättade om ett självmord använde sig av det kortaste möjliga uttrycket *den döde* (DN 15.9.2003).

Såsom det har konstaterats tidigare (se avsnitt 6.2.1), är de vanligaste verben för döendet verben *dö*, *avlida* och *omkomma*. Fördelningen av de motsvarande substantiven skiljer sig ändå någorlunda från verben: för verbens del var det *dö* och *avlida* som användes nästan synonymt, även om *dö* var en aning vanligare. Vid substantiven kom denna skillnad fram ännu tydligare. *Den döda/döde* tycks vara ett slags grundsubstantiv, som kunde användas i hurdana fall som helst – liksom också det motsvarande verbet: om brott, olyckor, attentat och så vidare. *Den avlidna/avlidne* i sin tur var sällsyntare i nyheterna och blev mestadels använt i nyheter om olyckor och liknande: *den avlidne mannen* (DN 8.9.2003, nyheten berättade om en trafikolycka). På ett motsvarande sätt användes även *den omkomna/omkomne*: man använde också uttrycket *den omkomne* i den ovannämnda nyheten om en trafikolycka (DN 8.9.2003). *Den döda/döde* är således grunduttrycket, från vilket man avviker endast i några särskilda fall.

Det som var intressant i det här skedet var att skillnaden mellan de olika tidningstyperna kom åtminstone i någon mån fram i användningen av benämningar på offret. Även om kvällstidningarna och morgontidningarna annars använde för det mesta likadana uttryck, fanns det ändå skillnader i hur de förhöll sig till dödsoffret – om han eller hon sågs som en person eller som ett livlöst objekt. Båda kvällstidningarna använde nämligen åtminstone ett par gånger uttryck som *lik* eller *kropp*, till exempel

(89) upptäckte liket (ABL 1.9.2003; se även nyheten om *sönderbrända lik* ovan)

(90) den mördade mannens kropp (ABL 1.9.2003)

(91) den döda kroppen (EXPR 12.9.2003).

I de två morgontidningarna i sin tur förekom dessa slags uttryck enbart i sådana sammanhang, där man kan tänka sig att uttrycket avser liket som objekt, som om det bara var en del av den döda människan. De nyheter där morgontidningarna använde ett uttryck som *lik* eller *kropp* var nyheter om olyckor eller liknande (till exempel en ubåtsolycka i exempel 92 nedan), och dödsfallet och de döda beskrevs också med andra uttryck; nyheterna alltså betonar den rådande situationen och att det endast är kropparna, inte hela människan man talar om:

(92) ...två av de omkomnas kroppar har hittats (HBLN 1.9.2003)

(93) ...reser nu tillbaka med kroppen (DN 1.9.2003).

Morgontidningarna använde visserligen ordet *lik* och vissa liknande uttryck också i några andra texter, men i sådana sammanhang där man verkligen talar om liket som ett objekt, inte som benämning på hela människan:

(94) ...styckat liket med såg. Därefter ska han ha slängt kroppsdelarna i plastsäckar... (HBLN 26.9.2003).

I en sats som denna (exempel 94) skulle det ju låta förfärligt brutalt om man skrev till exempel *styckat henne med såg*, så det är väl acceptabelt att använda ordet *lik* här. Kvällstidningarna verkar således i några fall förhålla sig till de döda på ett mera avlägset sätt än morgontidningarna och använda mera ohumaniserade uttryck av dödsoffren även i nyheter som berättar om brott mot livet.

6.4 Benämningar på dådet

Subjektet i en mening behöver inte nödvändigtvis vara en människa. Detta är fallet rätt så ofta i nyheter som handlar om döden. Även om det kan finnas en gärningsman bakom ett dödsfall, betyder det inte alltid att han också fungerar som subjekt i meningar som berättar som dådet – ibland blir han faktiskt inte ens omnämnd. Men oberoende av om det finns eller inte finns en gärningsman bakom döden, är det ofta själva döden eller dödssättet som står som subjekt i meningen. När döden är förorsakad av en annan människa, kan man också tala om ett dåd. Också när dådet eller dödssättet inte står som subjekt, är meningen ofta konstruerad så att dådet fungerar som den förklarande faktorn för döden, till exempel

(95) ...en explosion som krävde minst 83, enligt vissa uppgifter uppemot 126, människors liv (EXPR 1.9.2003)

Explosionen framställs således här som den primära orsaken till döden – även om det troligen har funnits någon eller något som har förorsakat explosionen, exempelvis en bomb som har utsatts av en terrorist.

Det finns olika sätt att benämna en handling som har lett till någons död. Ett allmänt ord som kan användas om olika fall är alltså *dåd*: det kan vara

(96) bombdåd (DN 10.9.2003)

(97) dådet mot Anna Lindh (DN 11.9.2003) eller

(98) ett av de blodigaste dåden i Nordirland (HBLN 3.9.2003).

Man kan även använda ordet för att syfta till en handling som redan har kallats vid något kanske mera specifikt namn: till exempel skrev Aftonbladet om ett dubbelmord och omnämnde i det sammanhanget vissa personer, som var *misstänkta för dådet* (ABL 1.9.2003). *Dåd* är således ett ord som man kan använda sig av exempelvis när man vill undvika upprepning eller av någon annan orsak vill ha ett ord av mera allmän natur i texten.

Om *dåd* kan ses som ett allmänt ord, finns det givetvis också mera specifika ord för olika slags handlingar. När man talar om *mord* kan man naturligtvis använda ordet *mord* men även några mera bestämda ord är användbara. Mordet kan till exempel vara

- (99) ett rått styckmord (HBLI 10.9.2003)
- (100) ett terrormassmord (HBLN 1.9.2003)
- (101) ett "hedersmord" (HBLN 17.9.2003; citattecknen tidningens)
- (102) knivmordet på femårig flicka (DN 12.9.2003)
- (103) ett planerat gangstermord (DN 17.9.2003)
- (104) "rasistiska seriemord" (ABL 3.9.2003; citattecknen tidningens)
- (105) ett makabert styckmord (ABL 10.9.2003)
- (106) ett traumatiskt mord (ABL 12.9.2003)

Med olika slags tillägg och definitioner kan man alltså berätta litet mera om dådet, till exempel hur det begicks och eventuellt varför, eller om det var flera människor som miste livet till följd av dådet. Olika preciseringar är rätt så vanliga i tidningstexter, för man vill ofta berätta någonting mera än bara att någon har dödats.

Förutom de ord som direkt kallar en handling för *ett mord* finns det naturligtvis en hel del andra ord som syftar på ett dåd som har fått dödliga konsekvenser. Bland de vanligaste av dem är de ord som syftar på de olika större nationella och internationella oroligheter som pågår i världen. Till denna grupp hör ord som *attentat* och *attack* samt avledningar av dem. Dessa ord är rätt så vanliga i tidningstexterna, speciellt i utrikesnyheterna: man brukar ofta skriva om de (inter)nationella konflikterna med sådana ord. Flera exempel

på sådana uttryck kunde hittas i alla fyra studerade tidningar; som smakprov av dessa kan nämnas till exempel

(107) de två självmordsattentaten (DN 10.9.2003)

(108) en gerillaattack (DN 26.9.2003)

(109) det dödliga bilbombsattentatet (HBLN 1.9.2003)

(110) en blodig terroristattack (EXPR 10.9.2003)

(111) en bombattack mot ryskt tåg (ABL 3.9.2003)

Attackerna och attentaten kan således vara av varierande natur, även om de flesta av fallen handlar om bomber och liknande sätt att döda (flera) människor. Men speciellt *attack* kan även användas i andra sammanhang; till exempel mordet på utrikesminister Anna Lindh kallades i medierna också för en *knivattack* (se t.ex. DN 11.9.2003). Substantivet kan alltså användas såsom det besläktade verbet *attackerar* förutsätter: om man attackerar någon, är det en attack – även om verbet i sig inte används speciellt mycket i nyhetstexterna.

Vi har nu behandlat de tydligast begränsade ordgrupperna inom området *dådet*. Forskningsmaterialet visade ändå att det finns även otaliga andra sätt att beskriva det dödsorsakande dådet. Benämningar på det dödliga dådet tycks egentligen vara den ordgrupp där det förekommer mest variation mellan tidningarna och fallen. Någon klar riktlinje mellan de olika tidningarna fanns det dock inte, utan alla varierade sina uttryck rätt så mycket från fall till fall. Här kan endast några av dem presenteras.

Det går inte att gruppera tydligt alla de varierande uttryck som beskriver en handling eller ibland också en händelse som har lett till någons död. Ibland kallas händelsen bara för *död* som till exempel i nyheten om *Kellys död* (HBLN 1.9.2003) eller *fågeldöden* (DN 8.9.2003). Även *dödsfall* är ett rätt så allmänt uttryck, exempelvis *dödsfall i Märsta* (DN 5.9.2003). Oftast står det ändå någonting mera specificerat i tidningen. Tämmligen neutrala uttryck som ändå berättar exakt nog vad som har hänt är till exempel

(112) dödsbrand (DN 5.9.2003)

(113) dödsskjutning (EXPR 5.9.2003)

(114) dödsmisshandel (ABL 10.9.2003),

som alltså entydigt yppar handlingen eller händelsen (*brand/skjutning/misshandel*) och preciserar att någon har dött på grund av den. Som förhållandevis neutrala kan också ses uttryck som

(115) eldstrider (DN 5.9.2003)

(116) arméoperationer (DN 26.9.2003) och

(117) flyganfall (EXPR 24.9.2003)

Med dessa bör man ändå redan vara försiktigare och fästa speciellt avseende vid sammanhanget där de förekommer. Dessa uttryck innehåller nämligen mera spänning och möjligen även en viss synvinkel på händelserna; *en arméoperation* väcker säkert lite annorlunda associationer hos läsaren än till exempel *ett anfall* eller varför inte också *en attack*. Läsaren skall således hålla ett skarpt öga på de olika uttryckssätten och sammanhangen där de används om han eller hon faktiskt vill bilda själv sina opinioner om världens händelser och inte bara nöja sig med det som medierna mer eller mindre medvetet erbjuder (se även kapitel 4 om representationer av världen).

Tidningarna använder sig dock också av mindre neutrala uttryck. Ofta vill man väcka läsarkretsens intresse med dramatik – naturligtvis för att få så mycket inkomster ur försäljningen som möjligt, och eventuellt också för att hitta mera potentiella läsare också för andra nummer av samma tidning. Ett rätt så ofta förekommande sätt är att kalla det som har hänt för *ett drama*, exempelvis

(118) ett knivdrama (DN 22.9.2003)

(119) ett gisslandrama (EXPR 16.9.2003)

(120) familjedramat i Skellefteå (EXPR 24.9.2003).

Detta tycks vara särskilt vanligt i kvällstidningarna, men likadana uttryck förekommer dock även i morgontidningarna, såsom exempel 118 visar. Även andra dramatiska

uttryck förekommer i tidningstexter: en grym och dödlig handling kan beskrivas till exempel som *en massaker med hedersmotiv* (EXPR 3.9.2003) och resultatet av en sådan handling i sin tur exempelvis som *en makaber syn* (ABL 30.9.2003). Dessa är igen uttryck som har mera användning i kvällstidningarna, men också morgontidningarna sätter dem in i sina texter då och då.

Ett sätt att få med dramatiska men välmotiverade drag i nyhetstexten är också att intervjua människor som har något att göra med händelserna. Ett exempel kan hämtas från ett fall där Aftonbladet hade fått kommentar av maken till ett kvinnligt mordsoffer: enligt tidningen hade han konstaterat att mordet på hustrun var

(121) ...en brutal form av tortyr (ABL 5.9.2003).

Intervjuaren kan även "hjälpa" den intervjuade att säga de rätta sakerna: när myndigheterna inte ville berätta hur en man hade begått självmord, frågade reportern direkt om det ändå inte hade gått

(122) ...så att man fann honom hängande i en snara eller med avskurna pulsådorr (DN 15.9.2003).

På detta vis fick man visserligen med lite dramatik och kanske även lite mera information än vad man annars skulle ha fått; polisen svarade nämligen på frågan med ett kort *nej* och berättade således åtminstone någonting om självmordet.

Om man däremot vill undvika onödigt chockerande och hellre behandla dödsfallet på ett mera finkänsligt sätt, kan man använda ordet *bortgång*, som kanske kan definieras som ett förskönande uttryck (se även avsnitt 3.1); alltså en motsats till de ovannämnda dramatiska – om nu än inte rentav förfulande – uttrycken. *Bortgång* används ändå sällan: förutom utrikesminister *Anna Lindhs bortgång* (HBLI 11.9.2003) förekom det bara ett fall där man använde ordet: *Rachels bortgång* i en artikel av Aftonbladet 22.9.2003. Det är således inte vanligt att använda förskönande uttryck i tidningarna; mera hittar man mer eller mindre chockerande beskrivningar av grymma och otäcka dödsfall – även om

man nu inte använder direkta dysfemismer i nyhetstexterna. Vanligast är det ändå att hålla sig någonstans i mitten och ta några mera extrema vändningar mera sällan; skalan är ju bred såsom vi har sett ovan.

Det finns ändå ännu en grupp som skiljer sig från de andra dödssätten: olyckor. De är alltså inte på det sättet dåd eller handlingar, att de inte kan sägas ha någon gärningsman. Men dödssätt är de i alla fall och förekommer ofta i tidningstexter som subjekt eller som andra benämningar på det som har tagit någons liv. Olyckor har också många slags namn, till exempel

(123) dödskraschen (EXPR 1.9.2003)

(124) den tragiska olyckan (EXPR 1.9.2003)

(125) en våldsamt trafikolycka (EXPR 10.9.2003)

(126) en krock (HBLN 8.9.2003)

(127) en indisk flodbåtsolycka (DN 3.9.2003)

Nästan alla uttryck innehåller alltså grundordet *olycka* i någon form, men det finns även andra alternativ såsom exemplen 123 och 126 visar. Olycksnyheter är rätt så vanliga i alla morgon- och kvällstidningar, och språket i dem varierar inte särskilt mycket från tidning till tidning. Det är mera fallet som påverkar språket, till exempel om en stor trafikolycka som har krävt flera liv skriver man ofta med lite mera deskriptiva och möjligen också starkare uttryck än om en liten bilkrock (se exemplen 123—127 ovan). I dessa exempel är det visserligen igen kvällstidningarna som använder de färgrikare uttrycken (*den tragiska olyckan; en våldsamt trafikolycka*), men materialet för de här uttryckens del är så pass knapphändig att det inte går att dra några generella slutsatser från det.

Även om det tämligen ofta är en människa som har förorsakat ett dödsfall som rapporteras i tidningarna, finns det alltså otaliga sätt att berätta om fallet. En medveten och mediekritisk läsare observerar och ger akt på de olika uttryckssätten också när man talar om dådet eller händelsen och kan därigenom skaffa sig en kanske mera

sanningsenlig bild av helheten än en läsare som endast läser "vad som har hänt" och inte fäster sin uppmärksamhet vid de alternativa uttryckssätten.

6.5 Andra konstruktioner

Vi har hittills behandlat olika uttryck indelade i grupper av olika satsdelar, olika funktioner i texten och enligt andra tydligt begränsade faktorer. Det finns ändå ännu ett antal konstruktioner som inte kan förknippas med någon av de ovan presenterade grupperna men som i alla fall hänger ihop med själva huvudsaken, döden. Naturligtvis är det ofta hela nyheten som på något sätt har med dödsfallet att göra, men här presenteras enbart några av de konstruktioner som direkt yppar någonting om dödsfallet – alltså innehåller ord som utan tvekan och oberoende av textomgivningen kan knytas till döden.

Till denna konstruktionsgrupp hör olika slags uttryck, som mestadels är tämligen svåra att gruppera klart och entydigt. Det finns dock en grupp konstruktioner som skiljer sig tydligt från de andra. Dessa är de olika kriminalrättsliga termerna. Det är rätt så vanligt i tidningstexterna att använda dessa termer; man brukar ofta exempelvis berätta vad någon är *misstänkt* eller *åtalad för*. Termerna förekommer alltid i samma form, eftersom de är de officiella termerna i strafflagen och också medierna skall använda dem i rätt form. Den enda lilla variationen förekommer mellan den sverigessvenska och den finlandssvenska pressen beroende på hur de har utformats i den svenska respektive den finska strafflagen. I Sverige kan man exempelvis vara misstänkt för *vållande till annans död* (t.ex. EXPR 1.9.2003), medan man i Finland blir åtalad för *dödsvållande* (t.ex. HBLI 30.9.2003). Den finlandssvenska terminologin tycks således här följa det finska språkbruket, som är präglad av sammansättningar. Tilläggen och preciseringarna i sin tur är desamma i båda länderna: såväl *vållande till annans död* som *dödsvållande* kan klassifieras som *grovt* (se t.ex. ABL 5.9.2003 och HBLI 5.9.2003). Resten av brottsrubriceringen i brotten mot liv är rätt så sammanfallande i Sverige och i Finland; i båda länderna talar man till exempel om *mord* och *dråp* samt om *mordförsök* och

dråpförsök, och verben under den rättsliga processen heter alltid *misstänka*, *anhålla*, *åta* och *döma*:

- (128) ...misstänks för mordet på svenskan (DN 17.9.2003)
- (129) ...man anhållen för mord i Rinkeby (DN 22.9.2003)
- (130) ...åtalas för dödsvållande (HBLI 30.9.2003)
- (131) ...nu har hans matte dömts för mordet (ABL 6.9.2003).

Förutom de kriminalrättsliga termerna finns det givetvis ett antal andra ord och konstruktioner som har någonting med dödsfallen att göra. Några av dem är av allmän natur, som till exempel *dödlighet* i en nyhet som berättade om fångläger och deras dödlighet (HBLN 15.9.2003). Andra närstående, rätt så ofta förekommande ord av någorlunda allmän natur är uttryck som *dödssiffra* (t.ex. HBLI 11.9.2003) och *dödstal* (t.ex. DN 1.9.2003). De flesta av uttrycken knyts ändå till något visst dödsfall – bakom vilket i sådana här sammanhang vanligen ligger något brott. Ord som i detta forskningsmaterial representerar sådana konstruktioner är till exempel

- (132) mordplatsen (ABL 12.9.2003)
- (133) mordkvällen (HBLI 15.9.2003)
- (134) mordvapnet (EXPR 12.9.2003)
- (135) ett mordmotiv (DN 26.9.2003).

Alla ovanstående ord handlar alltså om mord, och de kan inte knytas till vilka som helst död eller dödsfall, utan de är så konstruerade att de syftar på något bestämt fall; till exempel *en mordkväll* kan ju inte sägas vara den aktuella tidpunkten för alla dödsfall, inte ens för alla mord. Det finns dock även några andra ord som vanligen syftar på ett visst dödsfall, men som ändå inte är lika specificerade. Sådana ord är exempelvis

- (136) dödsbudet (ABL 11.9.2003)
- (137) dödsbeskedet (EXPR 11.9.2003)
- (138) dödsorsaken (DN 1.9.2003)

Alla dessa ord syftar i nyheterna på ett bestämt dödsfall, men de kunde användas också om vilket dödsfall som helst: att berätta om att någon har dött heter ju *ett dödsbud* eller *ett dödsbesked*, och alltid finns det också en orsak till döden, alltså *dödsorsaken*. Om vi nu jämför dessa ord med de föregående exemplen (exemplen 132—135), är skillnaden klar. Med vilken som helst död hör ju inte ihop faktorer som *mordvapnet* eller *mordplatsen*, för att inte tala om *ett mordmotiv*. Däremot ord som förekommer i exemplen 136—138 är inte så fast bundna endast till vissa fall, även om de i sammanhanget skulle syfta på ett specifikt fall.

Förutom de ovan presenterade uttrycksgrupperna fanns det i materialet ett antal ord och konstruktioner som inte kan grupperas på något sätt men som i alla fall är fast knutna till döden. Man kan till exempel skriva om

(139) nya blodfynd på mordplatsen (HBLN 15.9.2003)

(140) självmordsprevention (DN 10.9.2003)

(141) dödshjälp (EXPR 30.9.2003) eller också om

(142) styckmordsrättegången (ABL 10.9.2003).

Det är självklart att alla dessa uttryck är tydligt bundna till olika dödsfall, men det är ändå det enda de har gemensamt – annars kan de inte tänkas som en enhetlig uttrycksgrupp. Därför behandlas sådana enstaka uttryck inte närmare här, utan de ovanstående uttrycken får endast fungera som exempel på den mängd olika ogrupperingsbara uttryck som angår döden och som förekommer i varierande mån i tidningstexter.

Ett dödsfall som medförde ovanligt mycket olika uttryck i medierna var naturligtvis mordet på Sveriges utrikesminister Anna Lindh, och en stor del av dessa uttryck har vi redan tidigare behandlat mer eller mindre. Men även detta dödsfall framkallade uttryck som inte går att indelas i de ovan behandlade uttrycksgrupperna. Speciellt kvällstidningarna överträffade sig själva med olika gallupar, grafiska framställningar och annat extramaterial angående fallet. Till exempel Aftonbladets internetupplaga framställde bland annat

(143) Rörlig grafik: Anna Lindhs väg till mordplatsen – och mördarens flyktväg (ABL 12.9.2003),

flera gallupar av typen

(144) Hur tycker du att media har skött bevakningen av mordet på Anna Lindh? (ABL 22.9.2003)

och till och med goda råd för föräldrar:

(145) Så berättar du för barnen (ABL 12.9.2003).

Det var alltså verkligen inte bara nyheter som medierna erbjöd, utan en enorm helhet av olika artiklar, opinionsundersökningar och framställningar som läsarna utsattes för. Som det redan konstaterades tidigare i kapitel 1, är det omöjligt att inom ramen för denna studie ta med allt material angående detta speciella fall, och därför får det räcka med de få exempel som presenterades ovan. De är också bra exempel på hur mycket mera tidningarna egentligen erbjuder än endast nyheter, och hur många olika alternativ läsaren faktiskt har när han eller hon väljer mellan de olika tidningstexterna.

7 SAMMANFATTNING

Att studera texter är inte alls enkelt. Man måste ta många olika faktorer i beaktande för att ens kunna få en någorlunda omfattande uppfattning om en text och dess betydelse – eller betydelser. Man kan granska texten ur olika synvinklar beroende på i vilket syfte man arbetar med den, och ibland är det rentav nödvändigt att ha flera olika synsätt redan som utgångspunkt. Därför var det också i denna studie motiverat att ta med flera än endast en synvinkel, för i en lingvistisk-kommunikationsvetenskaplig studie som denna är såväl textlingvistiska, stilistiska som medieanalytiska synpunkter viktiga. Om jag hade granskat till exempel enbart de textlingvistiska faktorerna, skulle en viktig del av iakttagelserna ha blivit ogjord och helhetsbilden förblivit snävare och alldeles annorlunda. Den medieanalytiska synvinkel som jag använde mig av skulle i sin tur inte ens ha varit möjlig utan hjälp från ett visst stilistiskt synsätt. Såsom vi har sett, är texterna – och detta gäller även de flesta andra texterna, inte bara tidningstexter – sällan så enkla och entydiga som det kan se ut vid första läsandet.

Studien har handlat om olika uttryck som gäller döden, och speciellt om uttryck i tidningar. Min hypotes i början var att olika tidningar i någon mån följer olika normer och att deras språk på grund av detta skiljer sig också från varandra på ett synbart sätt. Det var därför tämligen förvånande att skillnaderna ändå visade sig vara förhållandevis små; de största skillnaderna mellan kvällstidningarna och morgontidningarna förekom i några rätt så enstaka fall, såsom i några uttryck som behandlade dödsoffret. Den allra största skillnaden tycktes ändå ligga i mängden olika sorts material – och detta kom särskilt tydligt fram i samband med mordet på Sveriges utrikesminister Anna Lindh; kvällstidningarna producerade en enorm mängd bland annat gallur och grafiska framställningar, medan morgontidningarna mestadels bara nöjde sig med nyheter och liknande artiklar. Mindre skillnader förekom oftare, till exempel i hurdana uttryck skribenterna använde om en potentiell gärningsman vid ett mordfall. Mellan den rikssvenska och den finlandssvenska pressen i sin tur fanns det inte några anmärkningsvärda skillnader, även om man dock skall komma ihåg att i forskningsmaterialet var den finlandssvenska pressen i minoritet, så resultatet kan inte

för den delen generaliseras utan problem. Sammanfattningsvis kan man väl säga att tidningarna dock delvis följer olika regler, och för det mesta på det sätt som jag antog: kvällstidningarna använder då och då färggrannare språk än morgontidningarna och har kanske ett större variationsområde. Skillnaderna förekom ändå i mindre mån än vad jag hade väntat mig.

Jag hoppas att detta arbete har visat att det finns en stor skara olika faktorer vid vilka man kan eller direkt bör fästa sin uppmärksamhet när man vill studera texter grundligt. Alltid är det inte möjligt eller ens nödvändigt att beakta dem alla, men ofta ger olika synvinklar en mer djupgående bild av textens egentliga innehåll och betydelse än ett ensidigare och mindre ifrågasättande synsätt. Det är också viktigt att hålla i minnet att detta gäller såväl det vardagliga medieläsandet som olika vetenskapliga studier; man lär sig mera om världen och dess funktionssätt om man också fäster sin uppmärksamhet vid hur man säger något och inte bara vid det som sägs.

Jag anser att den blandning av olika sätt att närma sig forskningsämnet som jag tillämpat har varit givande, och jag skulle varmt rekommendera den också för andra som forskar i något motsvarande ämne. Tidningstexterna är ett intressant undersökningsområde, där man kan hitta hur många olika forskningsämnen som helst, och om man kan använda sig av flera olika synvinklar – exempelvis en stilistisk och en medieanalytisk – blir arbetet bara intressantare. Över temat i denna studie, dvs. döden i tidningsspråket, skulle det i fortsättningen vara intressant att till exempel göra en bredare undersökning med ett större material (kanske flera olika tidningstyper, eventuellt även andra medier), eller varför inte också en fördjupad jämförelse mellan de olika uttrycken i de vardagliga medierna och skönlitterära texter. Möjligheterna är otaliga, det krävs bara intresse för ämnet och vetgirighet.

LITTERATUR

- Cassirer, Peter 1979. *Stil, stilistik, stilanalys*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB.
- Fairclough, Norman 1997. *Miten media puhuu*. (Finsk översättning av Virpi Blom & Kaarina Hazard.) Tammerfors: Vastapaino.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Hellsten, Iina 1998. Monistettu Dolly. Johdatusta metafora-analyysiin. I Kantola, Anu; Moring, Inka & Väliverronen Esa (red.) 1998. *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Lahtis: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 64—92.
- Journalistin ohjeet* 1992. Redigerat av Timo Vuortama. Helsingfors: Suomen sanomalehtimiesten liitto – Finlands journalistförbund ry.
- Kantola, Anu; Moring, Inka & Väliverronen Esa (red.) 1998. *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Lahtis: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Kalliokoski, Jyrki 1996a. Johdanto. I Kalliokoski, Jyrki (red.). *Kieli 9. Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä*. Helsingfors: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 8—36.
- Kalliokoski, Jyrki 1996b. Kieli, tunteet ja ideologia uutistekstissä. Näkymiä tekstilajin historiaan ja nykyisyyteen. I Kalliokoski, Jyrki (red.). *Kieli 9. Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä*. Helsingfors: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 37—97.
- Kokko, Leena & Upanne, Maila 1997. *Itsemurha ja journalismi*. Toimintamalleja 4/97. Itsemurhien ehkäisyprojekti 1992-96/Stakes. Helsingfors: Stakes.
- Liljestrand, Birger 1993. *Språk i text. Handbok i stilistik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundby, Knut 1993. *Mediekultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundälv, Jörgen 1999. *Det talande offret. Journalistik vid olyckor och katastrofer*. Gävle: Meyers.
- Melin, Lars & Lange, Sven 2000. *Att analysera text. Stilanalys med exempel*. Lund: Studentlitteratur.

- Mustaparta, Eila 1996. Juna, jolla ei ole paluuvuoroa. EY-metaforat poliitikkojen retoriikassa. I Kalliokoski, Jyrki (red.). *Kieli 9. Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä*. Helsingfors: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, 168—183.
- Norri, Ilkka 1988. *Eufemism och icke-eufemism inom begreppsältet 'död' i svenskan*. Kielitieteellisiä tutkimuksia n:o 10. Joensuu: Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta.
- Randström, Stefan 1991. *Ärliga bedragare. En bok om exceptionella journalistiska metoder*. Meddelanden från Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet nr 20. Helsingfors: Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet.
- Väliverronen, Esa 1998. Mediatekstistä tulkintaan. I Kantola, Anu; Moring, Inka & Väliverronen Esa (red.) 1998. *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Lahtis: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 13—39.

TIDNINGARNA

1. Normala upplagor

HS = Helsingin Sanomat 30.11.2003.

HBLN = Hufvudstadsbladet.

1.9.2003, 3.9.2003, 5.9.2003, 8.9.2003, 10.9.2003, 11.9.2003, 12.9.2003,
15.9.2003, 17.9.2003, 22.9.2003, 24.9.2003, 26.9.2003, 30.9.2003.

2. Internetupplagorna

ABL = Aftonbladet: www.aftonbladet.se

1.9.2003, 3.9.2003, 5.9.2003, 8.9.2003, 10.9.2003, 11.9.2003, 12.9.2003,
15.9.2003, 17.9.2003, 22.9.2003, 24.9.2003, 26.9.2003, 30.9.2003.

DN = Dagens Nyheter: www.dn.se

1.9.2003, 3.9.2003, 5.9.2003, 8.9.2003, 10.9.2003, 11.9.2003, 12.9.2003,
15.9.2003, 17.9.2003, 22.9.2003, 24.9.2003, 26.9.2003, 30.9.2003.

EXPR = Expressen: www.expressen.se

1.9.2003, 3.9.2003, 5.9.2003, 8.9.2003, 10.9.2003, 11.9.2003, 12.9.2003,
15.9.2003, 17.9.2003, 22.9.2003, 24.9.2003, 26.9.2003, 30.9.2003.

HBLI = Hufvudstadsbladet: www.hbl.fi

1.9.2003, 3.9.2003, 5.9.2003, 8.9.2003, 10.9.2003, 11.9.2003, 12.9.2003,
15.9.2003, 17.9.2003, 22.9.2003, 24.9.2003, 26.9.2003, 30.9.2003.